

SOVYET KAZAKİSTAN'INDA TASAVVUF: KOMÜNİSTLERİN YESEVİLİK VE İŞANLARA YÖNELİK FAALİYETİ

SUFISM IN SOVIET KAZAKHSTAN: COMMUNIST POLICY
WITH REGARD TO YASAWISM AND THE *ISHANS*]

TALGAT ZHOLDASSULY*

Sorumlu Yazar

Öz

Çalışmada, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (1936'dan önce Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) Yesevilik ve *ışanizm* dahil olmak üzere devletin tasavvuf ile ilgili olarak konumu incelenmektedir. Çalışmanın amacı ağırlıklı olarak Kazak SSC'nin güney bölgesinde yaşayan *ışan* ve *kojalara* ve onların neslinin Sovyet döneminde karşılaştığı zorluklar ve siyasi baskılardan bahsetmek ve bu durumu analiz etmektir. Araştırmada olabildiğince arşiv belgeleri, *ışan* ve *kojalara* çocuklarıyla yapılan mülakatların ses kayıtları ve hatıralar gibi birinci el kaynaklara, onların yetersiz kaldığı noktalarda ise ikinci el kaynaklara başvurulmuştur. Genel olarak, Sovyetler, halkın geleneksel İslam'ı olarak görülebilecek Yesevilik ve *ışanizm* karşı sert bir tavır sergilemiştir. Devletin *ışan* ve *kojalara* yönelik ateist tavrı hiçbir zaman değişmese de siyasi nedenlerle devletin din politikasının sürekli değişmiş olduğu da söylenebilir. Genel olarak, Sovyet döneminde Yesevilik ve *ışanizm* yönelik doğrudan fiili saldırı iki kez gerçekleşmiştir. Diğer dönemlerinde de tasavvufa karşı sürekli saldırı ve propagandalar yürütülse de *ışanlara* ve *kojalara* yönelik kitlesel baskının sözü geçen iki dönem kadar sert olmadığı söylenebilir. Bolşeviklerin tasavvufu ortadan kaldırmayı amaçlamasının ana nedeni, tasavvufun ateist bir toplum oluşmasına engel teşkil etmesi olmuştur. Yesevilik ve *ışanizm* dahil olmak üzere İslam, halkın sadece bir inanç meselesi değil, aynı zamanda bir kültür meselesi idi. Çünkü tasavvuf gelenekleri halkın örf ve adetleri ve gelenekleri ile bağlantılı olmuştur. Bu sebeple Bolşevikler, halkın sufi geleneklerini yok etmeden dinin yok edilemeyeceğini anlamıştır. Bu şekilde devlet Yesevilik ve *ışanizm* çeşitli yönlerden saldırarak ona büyük zararlar vermiştir. Çalışmada bu faaliyetin Kazak SSC'de nasıl uygulandığı sistematik ve kronolojik olarak anlatılarak Bolşeviklerin bu yöndeki faaliyetleriyle nihai amaçlarına ulaşamadığından bahsedilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yesevilik, Sovyet Kazakistan'ı, Dini Politika, Ateizm, İslam, Tasavvuf, *İshanizm*.

Abstract

The present study examines the position of the state in relation to Sufism, including Yasawism and Ishanism in the Kazakh SSR. Hence, it will discuss the difficulties and pressure faced by the *ishan* and the *koja* as well as their children, namely those living mainly in the southern region of the Kazakh SSR. Archival documents and memoirs-recordings of the children

Araştırma Makalesi / Künye: ZHOLDASSULY, Talgat. "Sovyet Kazakistan'ında Tasavvuf: Komünistlerin Yesevilik ve *İshanlara* Yönelik Faaliyeti". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 109 (Mart 2024), 49-77. <https://doi.org/10.60163/hbv.109.001>.

* Dr. Öğr. Üyesi, Korkut Ata Kızıldorda Üniversitesi, Tarih Bölümü, E-mail: zholdassuly2018@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0976-6075.

of the *ishan* and the *koja* have been used as a primary source, and secondary sources were used when the former were insufficient. The Soviet Union took a harsh stance against Yassawism and Ishanism, which can be seen as the traditional Islam practiced by the people. Although the atheistic attitude of the state towards the *ishan* and the *koja* has never changed, it can be said that the religion policy of the state constantly changed due to political reasons. In general, the direct actual attack on Yassawism and Ishanism occurred twice during the Soviet period. It can be argued that the mass oppression against the *ishan* and the *koja* was not in general as harsh as it was during the two periods mentioned, even though constant attacks and propaganda against Sufism persisted. The main reason why the Bolsheviks aimed to abolish Sufism was that it was an obstacle to the formation of an atheistic society. Islam, including its Yassawi and *Ishan* forms, was not only a matter of people's faith, but also a matter of culture because the traditions of mysticism were connected with the customs and traditions of the people. Therefore, the Bolsheviks were aware of the fact that religion could not be destroyed without destroying the Sufi traditions. As a result, the state attacked Yassawism and Ishanism from various directions and inflicted great damage on them. This article will refer to the activities of the Bolsheviks in this direction and attempt to show whether they achieved their ultimate goals in a detailed way.

Key words: Yassawism, Soviet Kazakhstan, Religious Politics, Atheism, Islam, Sufism, Ishanism.

Giriş

Laik bir devlet olarak kurulan Sovyetler Birliği'nin başta İslam dini olmak üzere din konusunda sert bir politikasının olduğu bilinmektedir. Sovyet Anayasasına göre inananlara din özgürlüğü tanınmasına rağmen, komünist ideoloji nedeniyle devlette ateist ideoloji hâkim olmuştur. Böylelikle inananların hakları ciddi şekilde kısıtlanmıştır. Sovyet döneminin ilk yıllarında Müslümanlar diğer dini gruplara göre daha az baskı görmüştür. Çünkü Bolşeviklerin hem Türkistan coğrafyasındaki hem de dünyadaki Müslümanların siyasi desteğine ihtiyacı vardı, bu nedenle hemen İslam karşıtı politikasını başlatmamış, bu konuda çok dikkatli hareket etmiştir (Zholdassuly, 2022, 25-38). Sovyet tarihinde İslam'a yönelik en şiddetli saldırı 1929-1941 arasında hucüm döneminde yürütülmüş ve zengin sınıf sayılan din adamlarının mallarına el konularak kendileri baskı görmüştür. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde din adamları arasında "*koja*", "*işan*" olarak adlandırılan Hoca Ahmet Yesevi soyundan gelenler, Yesevilik yolunun takipçileri ve tasavvuf şeyhleri özel bir baskı altında olmuştur.

"İşan" (*işon*, *eşon*, *eşen*; Farsça-Tacikçe "onlar" anlamında) Orta Asya'da tarikat liderlerine ve onların bağlı olduğu saygın din adamlarına ve onların torunlarına verilen bir unvan veya lakaptır. Halk saygı gereği ruhani liderlerin isimlerini telaffuz etmemiş ve onun yerine bu kelimeyi kullanmıştır (Abashin, 2006, 164-166) İşan terimi Orta Asya'da XII-XIII. yüzyıllarda ortaya çıkmış ancak yerel halk arasında XV-XVI. yüzyıllarda yaygınlaşmıştır. Bir tasavvuf terimi olarak *işan*, Türkistan yöresinde pir, mürşit ve evliya kelimeleri ile eş anlamlı olarak kutsal aileleri ifade etmek için de kullanılmıştır. Orta Asya'da İslam'ın yayılmasında etkin olan "*koja*" isimli aileler veya boy da mevcuttur. Birkaç aile, *kojaların* boylarını oluşturur. Her zamanki gibi, *kojalar* kendilerini Arapların torunları (Muhammed Peygamberin torunları ve takipçileri) olarak görmüşlerdir. Diğer Türk halklarla (Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar, Türkmenler ve göçebe Özbekler) aynı yaşam tarzını sürdürmelerine rağmen, yine de kendilerini aristokrat ("*ak-süyek*"-ak kemik) saymışlardır. Göçebe kabileler arasında ayrı birimler oluşturmuşlardır. Örneğin, Kazaklarda "*koja*", Türkmenlerde "*avlad*", Karakalpaklarda "*mahsim*" gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Yerel halk, *kojalara*

doğüstü yetenekler atfetmiştir. *Kojalar* Orta Asya'ya (Türkistan) İslam'ı organize bir şekilde yaymak gibi bir amaçla gelmiş sayılırlar. Orta Sirderya havzasındaki *kojalara* göre, onlar Hz. Ali'nin oğullarından İmam Muhammed b. Hanefiyye'nin (Abd al-Rahim Bab, İshak Bab, Abd al-Calil Bab) torunlarıdır (Muminov, 2013, 29-31). Türkistan'da *koja* boyundan sayısız ünlü din adamları ile tasavvuf şeyhleri çıkmıştır. Bunlardan biri de meşhur Hoca Ahmet Yesevi'dir. Halk Ahmet Yesevi gibi tarikat önderlerine veya takipçi şeyhlerine "ata", "baba", "bab" diye hitap etmişlerdir. Ayrıca, Türkistan bölgesinde *işanlar* hem *koja* boyundan hem de *koja* olmayan boylardan çıkmıştır.

Hoca Ahmet Yesevi'nin Türkistan'ın manevi tarihinde özel bir yeri vardır. Özellikle Altın Orda devletinde Yesevilik yolu devlet liderleri tarafından desteklenerek bölgede geniş bir alana yayılmış ve tüm alanları etkilemeye başlamıştır (Abylov-Zholdassuly, 2023, 306-310). Kazak Hanlığı devletinde de Yesevilik yolu, *kojalara* kurumu ve *işan* olarak adlandırılan ruhani liderler özel bir yere sahip olmuştur. Bölgede İslam'ın yayılması büyük ölçüde tasavvuf ile ilişkilidir. Orta Asya ve Kazakistan topraklarında ortaya çıkan önemli tasavvuf tarikatlarından en ünlüleri Yeseviyye, Kubraviyye ve Nakşibendiyye olmuştur. Hoca Ahmet Yesevi, Türk Müslüman mistisizmi geleneğinin kurucusu olarak kabul edilir. Bununla birlikte Kazaklar için sayısız kutsal yer arasında merkezi bir kutsal alan olan Hoca Ahmet Yesevi Türbesi özel bir yer işgal eder ve bunun için Türkistan şehri "Küçük Mekte" olarak anılmıştır (Zholdassuly, 2022, 21). Ancak bugünkü Kazakistan toprakları ve Orta Asya bölgesinin Çarlık Rusya'nın kontrolüne geçmesiyle durum değişmeye başlamıştır. Türk halklarının Çarlık hükümetine karşı isyan ve protestolarında *işanlar* da yer almış, hatta bir kısmına önderlik etmiştir. Örneğin, Rus karşıtı faaliyetin en çarpıcı tezahürü, Orta Asya'da 1898'de yükselen Dukçi İşan ayaklanması olmuştur. Bununla birlikte, XIX. yüzyılda Kuzey Kafkasya'da yaşanan savaşlar mutasavvıf şeyhlerinin önemli rol oynadığını da hatırlatabiliriz. Genel olarak, Rus devletinin tasavvuf şeyhleriyle olumsuz bir tarihsel etkileşim deneyimine sahip olduğu ileri sürülebilir. Çar hükümetine göre, *işanlar* istikrar bozucu bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Rusça konuşan Oryantalistler de tasavvuf hakkında olumsuz değerlendirmelerde bulunmuştur ve böylece tasavvufa yönelik olumsuz algı oluşmuştur (Guseva, 2013, 82-83). Bu nedenle Sovyet dönemindeki *işan* ve Yesevi yolunu izleyen din adamlarının durumunu incelemek önem arz etmektedir.

Çalışmanın amacı, Sovyet döneminde devletin Yesevilik de olmak üzere, Kazak SSC'de tasavvuf ile ilgili olarak devletin tutumunu ortaya koymaktır. Dolayısıyla bu çalışmada, Kazak SSC'de uygulanan politika, program neydi, *işanlar* ile *kojalara*/hocalar ve onların nesli nasıl bir muamele gördü ve hangi şartlarla karşı karşıya kaldılar gibi sorulara cevap bulmaktır. Araştırmada Kazakistan arşivlerinden elde edilen verilerin, *işanlar*la ilgili hatıraların ve halk tarafından evliya olarak görülen *koja* ve din adamlarının soyundan gelenlerle yapılan görüşmelerin ses kayıtları gibi birinci el sözlü ve yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır.

1. Sovyetler Birliği Döneminde Tasavvufa Yönelik İlk Karşı Faaliyet

Sovyetler Birliği tarihindeki devlet-İslam ilişkisine bakacak olursak, devletin İslam'a yönelik politikasının şartlara bağlı olarak sürekli değiştiği açıkça görülmektedir. Örneğin, Bolşevikler 1917 Ekim Devrimi'nden sonraki on yıl boyunca İslam'a doğrudan bir saldırı başlatmamıştır. Çünkü o dönemde Sovyet yetkilileri Müslümanların tam desteğine ihtiyaç duymuştur (Zholdassuly, 2022, 25-38). Böylelikle Bolşevikler, Müslüman halkların doğrudan protestolarından kaçınmıştır.

Ancak aynı zamanda o dönemde yavaş yavaş Sovyet din karşıtı propaganda örgütleri ve basını da oluşturulmuştur.

Bolşeviklerin İslam karşıtı faaliyetleri iki kategoriye ayrılabilir: birincisi çeşitli İslam karşıtı propagandalar, ikincisi ise İslam'a karşı doğrudan fiziki saldırılardır. İlk on yıl boyunca İslam'a doğrudan bir saldırı gerçekleşmemiş, çoğunlukla İslam karşıtı propaganda yapılmıştır. Sovyet tarihinde İslam'a karşı hem en büyük saldırı hem de en kapsamlı bir propaganda 1929-1941 yılları arasında gerçekleştirilmiştir (Zholdassuly, 2022, 43-54). Cami ve medreseler toplu halde kapatılmış, din adamları, özellikle bölgede etkisi büyük *işanlar* sömürücü bir sınıf olmakla suçlanmış ve mallarına el konulmuştur. Komünistlerce, sufilere ve *işanlara* karşı propaganda yapılmaya başlanmış ve onların dini faaliyetlerinin durdurulmasına karar verilmiştir. Orta Asya'nın bazı bölgelerinde sufilere zikri de yasaklanmıştır. *işanlar* ve dervişler aldatıcı ve yalancı olarak adlandırılmış ve itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır. Komünist propagandacılar kendi derslerinde sufilere ve evliyalardan bahsederek müridi olan *işanları* parazit olarak adlandırmıştır. Din adamları alay konusu olmuştur ve "sömürücü zengin sınıf" olarak sayılan *işanların* da karikatürleri çizilmiştir. Mesela, din karşıtı *Bezbojnik Dergisinde* (*Bezbojnik* Tanrısız demektir) Ekim 1928'de yayınlanan "*işanlar ve Müritler*" başlıklı bir makalede *işanlar* dolandırıcı olarak nitelendirilmiştir. Aynı zamanda *işanlar* işçi ve köylü sınıfının düşmanı olarak gösterilmiştir (Zholdassuly-Baizhanova, 2022, 194-195). Ayrıca bu dönemde cami ve medreselerle birlikte tarihi eser sayılan türbeler, evliyaların mezarları ve bazı kutsal yerler büyük hasar görmüştür.

1918 Sovyet Anayasasına göre, din adamları oy haklarından mahrum edilmiş sınıf olarak kategorize edilmiştir. Bu karar, toplumu bölmenin ve bir çatışma, düşmanlık ve bölünme atmosferini sürdürmenin bir yolu olmuştur. Din adamları ekonomik baskı altında tutularak onlara çeşitli ek vergiler konmuş, sürgüne gönderilmiş, mallarına ve vakıf arazilerine el konulmuştur. Din eğitimi alanında da baskılar yapılarak medreseler kapatılmıştır. Karşı-devrim propagandası ve faaliyetleri gibi siyasi nedenlerle cezai kovuşturmalar yapılmıştır. Ayrıca, müslüman din adamları genel olarak molla, molla-zengin, eski molla, din bağınazları, "gezgin mollalar", *işanlar*, müezzinler, mütevelliler, imamlar ve hazretler gibi alt kategorilere ayrılarak suçlanmıştır (Antireligioznaya Politika Sovetskogo Gosudarstva, 2022, 3-7). Yukarıda söylendiği gibi, çalışmada bu kategorilerden sadece *işan* ve *kojal* hakkında bahsedeceğiz. Çünkü bunlardan halkın geleneksel İslamı sayılan tasavvuf ve onun temsilcileri olan *işanlar* ile *kojal*, Bolşeviklerin başlıca hedefi haline gelmiştir.

1928-1930 yılında Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yapılan kolektivizasyon, "kulaksızlaştırma", göçebelerin zorla yerleşikleştirilmesi, zenginlerin mallarına el konulması veya "müsadere" (Kazakça: *kanpeske* veya *tarkileu*) ve diğer politikalar, toplumsal bozulmaya, tarımsal üretimde çökmelere, çiftlik hayvanlarının azalmasına, büyük ölçekli açlıklara ve silahlı isyanlara yol açmıştır. Yüzyıllardır yerleşik olan geleneksel yaşam biçimi ve ekonomiyi hedef alan bu reformlar çok katı bir şekilde gerçekleştirilmiş ve hasarı çok ağır olmuştur. Kazak SSC'de bu reformlara karşı kitlesel protestolar ve ayaklanmalar olmuş ve bunlar acımasızca bastırılmıştır. Ardından gelen açlık ve kıtlık, yüz binlerce Kazak'ın Kazak SSC'den Rusya, Türkmen SSC, Özbek SSC, Afganistan ve Çin'e göç etmesiyle Kazak nüfusunun büyük ölçüde yerinden edilmesine neden olmuştur. 1932-1933 yılındaki kıtlıkta ölen insan sayısını kesin olarak belirlemek zordur. Ancak bilim adamları kayıpların en az 1 ila 1,75 milyon arasında olduğunu tahmin etmekte ve bu kesinlikle XX. yüzyılın en kötü kıtlıkları arasında yer almaktadır (Frank, 2019, 70-73). Evrimci değil devrimci bir şekilde zorla

yapılan bu reformlar, Kazak halkının kendi topraklarında azınlık durumuna düşmesine neden olmuştur. Ancak şunu da belirtmek lazım ki, Kazak SSC’de Kazakların nüfusca azınlık hale düşmesinde 1950’li yıllarda Hruşçev döneminde hayata geçirilen Bakir Topraklar Projesi’nin de payı büyüktür. Kazakça’da *Aşarşılıq* adıyla bilinen 1930-1933 yılları arasındaki kıtlık Kazak SSC’de etnik Kazak nüfusun en az üçte birinin ölümüne neden olmuşken Bakir Topraklar Projesi ile Kazak SSC’ye milyonlarca Rus ve Ukraynalı tarım işçisi göç etmiş ve Kazaklar kendi topraklarında azınlık kalmışlardır. 1920’li yılların sonunda Sovyetler açısından “sömürücü”, “zengin” ve “feodal” sınıf olarak tasnif edilen *işan*ların da mallarına el konulmuştur. Doğal olarak *işan*lar da bu reformlara karşı çıkmış, bunun için cezalandırılmış ve birçoğu yurtdışına göç etmek zorunda kalmıştır.

Bölgedeki Müslüman din adamlarının sayısı giderek azalmıştır. Örneğin, bazı verilere göre, 1928-1936 yılında Özbek SSC’nin Fergana İlinde din adamlarının sayısı % 72-80’e, Andican İlinde % 79’a ve Özbek SSC genelinde ise % 68-73’e düşmüştür. Özbek SSC’nin Semerkant, Fergana ve Sirderya illerinde bu dönemde 14.000’den fazla Müslüman din adamının tutuklandığı, öldürüldüğü, evlerinden sürüldüğü veya SSCB’den sürüldüğü tahmin edilmektedir (Keller, 2001, 241). Kazak SSC’de de uygulanan politikalar sonucu benzeri bir durum ortaya çıkmıştır. Ancak Sovyetler Birliği’nde din adamları için en çetin dönemin 1937-1938’de olduğu açıktır. Çok sayıda insanın acımasızca öldürülmesi nedeniyle bu yıllar bilimsel literatürde “*Kızıl Terör*” olarak da anılır.

2. *Koja* ve *İşan*lara Karşı Baskı

Genel olarak bu dönemin ne kadar zor geçtiği *kojalar* ile *işan*ların (Ahmet Yesevi’nin torunları ve takipçileri) yaşamlarından görülebilir. Bu konu alt başlıkta, bir kişi daha doğrusu “kutsal” bir aile örneğiyle aktarılacaktır. Elbette tüm *işan*ları bir makale kapsamında aktarmak mümkün değildir ancak birkaçının hayatından örnekler verilecektir. Kazak SSC’de *işan* ve *kojalara* yönelik baskıdan zarar gören ünlü *işan*lardan biri Appak *İşan* Seydahmetov’dur (1864-1931). Diğer adı ise Ak *İşan*’dır. O dönemde Kazak SSC’nin güney bölgesinde Ak *İşan* adını taşıyan iki *işan* yaşamıştır: biri Appak *İşan* Seydahmetov, diğeri ise Ak *İşan* Seyt-Abdilgazy Tursunkojaev’dır. Bu şahsın adı arşiv belgelerinde farklı yazılmıştır. Örneğin başka bir arşiv belgesinde Ak *İşan* Abdul Vahit’tir. İkisinin benzerliği, her iki şahsın da *koja* boyundan olmasıdır. Her ikisi de Güney Kazak SSC bölgesinde ikamet etmiştir. Appak *İşan* Seydahmetov Şayan ilçesinde (şu anki Baidibek ilçesi), Ak *İşan* Tursunkojaev ise Türkistan şehrinde yaşamıştır.

2.1. Ak *İşan* Tursunkojaev

Ak *İşan* Tursunkojaev, Kokan şehrinde doğmuş ve Mekke ile Medine (bugünkü Suudi Arabistan) şehirlerinde yüksek düzey dini eğitim almıştır. Arşiv belgesine göre, Ak *İşan* Tursunkojaev 1917-1918 yılına kadar yaklaşık 20 yıl Arabistan’da yaşamıştır. Ak *İşan* Tursunkojaev’in SSCB topraklarına döndükten sonra önce Buhara’ya yerleştiği ve burada Basmacı hareketinin (Basmacı hareketi - Sovyet yönetimine karşı Orta Asya’da 1917’de başlayan ve aralıklı olarak 1931’e kadar süren ayaklanma hareketidir) bireysel liderleriyle, özellikle Naserhan Töre ve Enver Paşa ile yakın bağları olduğu yazılmıştır (Kenes Ökimetinin Din Sayasaty, 2022, 9). Esas olarak, Orta Asya’da Basmacı hareketinin bastırılmasından sonra, Ak *İşan* Tursunkojaev Güney Kazak SSC bölgesindeki Türkistan şehrine taşınmıştır. Aynı zamanda Güney

Kazak SSC bölgesinde çok etkili ve otoriter bir *işan* olmuştur. Kaynaklara göre, Ak İşan Tursunkojaev'in bu bölgede 70.000'e yakın müridi bulunmuştur (Kenes Ökimetinin Din Sayasaty, 2022, 10). Ak İşan Tursunkojaev, 1927 yılında İngiltere için casusluk yaptığı şüphesiyle yargılanmıştır. Ancak İngiltere için casusluk yaptığı kanıtlanmamıştır ama Türk subayları ile Afganlarla bağlantısı olmuştur. 1928'de ise Ak İşan Tursunkojaev Afganistan üzerinden tekrar Arabistan'a göç etmiştir. Daha doğrusu Sovyet baskısı nedeniyle yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Ak İşan Tursunkojaev'in Arabistan'a göç etmesinden sonra, kalan müritlerine *kalpeleri* (*kalpe* - tasavvufi bir terimdir ve "halife", "mürit" anlamındadır) önderlik etmiş, *kalpelerinden* biri Jamgur İşan Sarıkojaev ve diğeri Tokbergen Ahun (*ahun* - Azerbaycan, İran ve Çarlık Rusya'sında yüksek rütbeli Müslüman aliminin ünvanıdır, Arapça kadı) olmuştur (Kenes Ökimetinin Din Sayasaty, 2022, 9-10).

Ak İşan Tursunkojaev, yurt dışına gitmesine rağmen Kazak SSC'deki akraba ve müritleriyle bağıni koparmamıştır. Bağıni koparmaması ve müritlerinin faaliyetlerine devam etmesi nedeniyle soruşturma ve kovuşturma devam etmiştir. Özellikle *işanların* soruşturulduğu davalarla ilgili arşiv belgelerine eleştirel bir gözle bakılacak olursa suçlamalar ve faaliyetlerin neler olduğu anlaşılacaktır. Çünkü onlar İngiliz ve Türk hükümetleri adına casusluk yapmak, Sovyet karşıtı pan-İslamist örgütlere üye olmak gibi birçok ağır suçla suçlanmıştır. İşanların bazı Sovyet reformlarına ve politikalarına karşı çıktığı bellidir, fakat bununla birlikte yabancı ülkeler yararına casusluk yapmak veya pan-İslamist örgütler için çalışmak gibi kasıtlı uydurma suçlamalar da yapılmıştır. Çünkü bu tür olaylarla ilgili arşiv belgelerinde din adamlarının neredeyse tamamı delilsiz casuslukla suçlanmıştır.

2.2. Appak İşan Seidahmetov İle İlgili Dava

Appak İşan Seidahmetov yukarıda belirtildiği gibi, 1864 yılında şimdiki Güney Kazakistan bölgesinin Şayan ilçesinde (şimdiki Baidibek ilçesi) doğmuştur. Dedesi Kosym da, babası Seidahmet de Orta Asya'da tanınan ve itibar edilen *işan* ünvanına sahiptir. Appak İşan'ın babası Seidahmet İşan 1870'li yıllarda toplanan parayla halk arasında Şayan Camii diye anılan bir cami yaptırmıştır. Camide yüz kişilik bir medrese açılmış ve 1927'ye kadar (yani kapatılmadan önce) neredeyse Kazakistan'ın tamamından gelen çocukların eğitim gördüğü yer olmuştur. Appak İşan'ın Rahmatulla, Asadulla ve İdris isimli kardeşleri ile Bahabulla, Alyautdin ve Sagadulla isimli oğulları da dini faaliyetlerde bulunmuştur. Bunların hepsi *işan* ruhani ünvanına sahip olmuşlardır. Oğlu Sagadulla İşan, Buhara'daki bir medreseye düzenli olarak mali destek vermiştir. Diğer oğlu Alyautdin İşan ise 15 yıl farklı medreselerde okumuştur (Koygeldiev, 2009, 194-197). Bunların içinde babasının medresesine ek olarak, birkaç Orta Asya medresesi, hatta Ufa'daki "Galiya", Orenburg'daki "Husayniya" medresesi de vardır. İşanlar toplum üzerindeki etkilerini müritleri, yani öğrenci takipçileri aracılığıyla uygulamışlardır. Mesela, Appak İşan müritlerinin ikamet ettikleri coğrafya oldukça geniş olmuştur. Alyautdin-İşan, müfettiş tarafından sorulan "Müritleriniz hangi bölge ve mahallelerde yaşıyorlar?" sorusuna, "*Onlar bize miras kalan babamın ve dedemin müritleridir, tam sayılarını bilmiyorum, ama aralarında birçok mürit ateist oldu ve kaç yıldır onlarla görüşmedim.*" diye cevap vermiştir (Koygeldiev, 2009, 197-198). Yukarıda belirtildiği gibi, babalarının müridi olanların oğullarının da müritleri olduğu ve *işan* ünvanının da babadan oğula geçtiği sık sık görülmüştür.

Müsadere döneminde “*düşman sınıfın temsilcilerine*” vergiler konulmuştur. Böylelikle Müslüman din adamlarına dayanılmaz miktarda tahıl vergisi konulmuştur. Vergilendirilen buğday miktarını teslim edemeyen *işanlar* ile mollalar Kazak SSC’yi terk etmek ve saklanmak zorunda kalmıştır. Böylece Appak İşan Seidahmetov liderliğindeki bir dizi büyük Kazak *işanı*, Şayan ilçesinden Özbek SSC’ye kaçmıştır. Kaçanlar arasında erkek kardeşleri ve oğulları da olmuştur. Appak İşan Seidahmetov ve yakınlarını tutuklama operasyonu 1930 Nisan’ının sonlarına doğru sona ermiş ve kendisi şüpheli olarak sorguya çekilmiştir. Appak İşan’ın oğlu Bahabulla da sorguya alınmıştır. Bahabulla’nın ifadesi şöyledir:

“Babamla ben dayanılmaz bir vergiden köyümüzden kaçmak zorunda kaldık, ben 150 pud (*pud* - 16.3 kilograma eşit Rus ağırlık ölçüsüdür) buğdayla, babam ise 1400 pud buğdayla vergilendirildi, babam ödeyebildi ama ben beceremedim, bunun için kaçtım.” (Koygeldiev, 2009, 201-204).

4 Mayıs 1930’da ise Appak İşan’ın erkek kardeşi Sabyr Seidahmetov sorguya çekilmiştir. O da kendi cevabında, 500 pud buğdayla vergilendirildiğini, onun 440 pudunu ödediğini ve geri kalanını ödeyemediği için oğluyla birlikte köyünden Taşkent yönüne kaçmak zorunda kaldığını ifade etmiştir (Koygeldiev, 2009, 205-207).

Görüldüğü gibi, Appak İşan, oğulları ve köylü arkadaşlarının memleketlerinden Özbek SSC’ne kaçmalarının ana nedeni; ödeyemediği dayanılmaz miktardaki buğday vergilendirilmesi olmuştur. Ancak köyden ayrılmalarının tek sebebinin bu olduğunu söylemek de yanlış olur. Müslüman din adamlarının evlerinden Özbek SSC, Afganistan ve diğer devletlere kaçması, Sovyet hükümetinin onlara ilişkin tavrının sertleşmesiyle ilişkilidir. Mallara el konulmasından ve bir sınıf olarak zenginlerin tasfiye edilmesinden sonra Kazak SSC’de güçlenen totalitarizm, tüm gücüyle Müslüman din adamlarına karşı fiili saldırı gerçekleştirmiştir.

Nihayet Appak İşan Seidahmedov, Sovyet karşıtı ajitasyon yapmak ve tahıl tedarikini kesintiye uğratmak suçlamasıyla bölgesinden 3 yıllığına sürgün edilmiştir. Sabyr Seidahmetov ile Appak-İşanov Bahabulla da Sovyet karşıtı ajitasyon yapma ve kollektif çiftliklerin örgütlenmesine muhalefet etme suçlamasıyla 3 yıllığına zorunlu çalışma kampına gönderilmiştir (Koygeldiev, 2009, 219). Belgelere göre, Maksım Appak İşan Seidahmetov 1931’de 67 yaşında Pavlodar bölgesindeki hapishanelerden birinde ölmüştür. Appak İşan’ın babası Seidahmet tarafından 1889’da yaptırılan Şayan Camii ise 1928’de köy kulübüne devredilmiştir (Koygeldiev, 2009, 219-220). Böylece halk arasında büyük bir din alimi olarak kabul edilen Appak İşan ve onun “kutsal” ailesi, katı ve acımasız Sovyet politikasının kurbanı olmuştur.

Alyautdin İşan ise 1930’ların başında yakalanmamıştır. Hatta 1937-1938’in *Kızıl Terör*ünden bile sağ kurtulmuştur. Fakat 1939’da tutuklandığı anlaşılıyor, çünkü o yılda müfettişe verdiği cevapta 1937-1939’da *NKVD* (İçişleri Halk Komiserliği) tarafından baskı altına alınma korkusuyla hiçbir yere gitmediğini ama Özbek SSC’nin Mirzaçöl bölgesinde çalışan müritlerinin maddi desteğiyle bütün ihtiyaçlarının giderildiğini söylemiştir. Bununla birlikte 1937’de, 10 günde 1.000 nazır rublesi topladığı Kızılorda bölgesindeki müritlerini dolaştığını ve neredeyse yarı yasal bir pozisyonda Özbek SSC’ye geri döndüğünü ifade etmiştir (Koygeldiev, 2009, 200, 208, 212).

Alyautdin İşan’ın 1937-1938 yılı katliamından sağ kurtulan şanslı dini liderlerden biri olduğu söylenebilir. Çünkü o yıllarda birçok kişi vurularak öldürülmüştür. Kendisiyle ilgili soruşturma evraklarından da anlaşıldığı üzere saklanırken müritlerden çokça yardım almıştır. Yardım eden müritlerin çoğu kollektif çiftlikte, yani Sovyet hükümeti için çalışanlardan oluşmaktadır. Onların Sovyet baskısına maruz kalmaktan

korkmadan mürşidine yardım etmeleri de dikkat çekicidir. Ancak, Alyautdin İşan ile ilgili 1939 yılındaki soruşturma sonuçlarına göre hakkında hangi hükmün verildiği bilinmiyor, çünkü onunla ilgili şimdilik bir kaynak yoktur.

2.3. Sarvar İşan

Bu yıllarda büyük baskı altında olan diğer bir din adamı Sarvar İşan'dır. Sarvar İşan da "kutsal" bir aileden gelmiştir. *Kojalar* soyundandır. Dedesi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ünlü evliya Aikoja İşan'dır. Aikoja İşan'ın türbesi Kızılorda ili, Janakorgan ilçesinde yer almaktadır. Aikoja İşan'ın İbadulla, Seidahmet, Ospan adlı oğulları ve Azzam İşan, Mahmut İşan, Sarvar İşan, Usein Maksım, Pakyr Maksım, Jappar Maksım, Remet Maksım, İskender Maksım ve Kapaş Maksım (halk, evliyaların oğullarına saygı göstergesi olarak *maksım* derlermiş) gibi torunları olmuştur (Aşimuly, 2000, 92-94). Aikoja İşan, kendi zamanında inanan kitle üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur ve yaşadığı bölgede birkaç bin müridi vardır. Aikoja İşan'ın *işanlığı* oğul ve torunlarına miras kalmıştır. Dolayısıyla *işanlık*, Aikoja İşan'ın torunu Sarvar İşan İbadullaev'a da miras yoluyla geçmiştir. Sarvar İşan'ın babası İbadulla da *işan* olmuş ve *işanlığı* babası Aikoja İşan'dan miras yoluyla almıştır. Arşiv belgesine göre, Sarvar İbadullaev oldukça popüler ve 1916'da 20.000'e yakın müridi olan büyük bir *işan* olmuştur (Kenes Ökimetinin Din Sayasaty, 2022, 7-9). Sarvar İşan ile ilgili verilerden, o dönemin Sovyet politikası ve siyasi baskısı nedeniyle halkın yurt dışına kaçmak zorunda kaldığı görülebilir. İşanlar yalnızca Sovyetlerin din karşıtı politikasının kurbanları olmamış, aynı zamanda zengin bir sınıf olarak sınıflandırılarak zenginlerin mallarına el koyma politikasının da kurbanı olmuştur.

Nisan 1928'de, Janakorgan ilçesi Bes-Aryk köyünde, Sarvar İşan'ın evinde Sarvar İşan tarafından düzenlenen bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantı çok gizli yapılmıştır. Toplantıda zenginlerin ve din adamlarının Sovyet hükümetinin baskısından kurtulması için toplu bir göçün düzenlenmesi konusu tartışılmıştır. Sonuç olarak, 1928'de ve 1929'un başında, Janakorgan ve Türkistan ilçelerinden Kazak SSC'nin Özbek SSC sınırına 500'e yakın zengin çiftlik sahibi göç etmiştir. Böylelikle, 1930'un başlarında, Taşkent şehrinin çevresinde yüzlerce taşınan çiftlikler birikmiştir. Sarvar İşan ve bazı dini liderler bu harekette aktif olmuştur. Hatta Sarvar İşan Taşkent'te bir grup aktivistle akrabalarının Tacik SSC'nin Stalinabad (Duşanbe) şehrine göç etmesini organize etmiş ve oradan da Afganistan'a taşınmayı planlamıştır (Kenes Ökimetinin Din Sayasaty, 2022, 12-20). Böylelikle, *işanlar* da yurt dışına göçmek zorunda kalan akrabalarına ve halka önderlik etmiş ve çalışmalarını organize etmiştir.

1932 yılından itibaren Mekke'de bulunan Ak İşan Tursunkojaev'in ise bazı kişiler aracılığıyla SSCB'deki müritleri ile bağları kuvvetlenmiştir. Ak İşan Tursunkojaev, mektuplarında hem Afganistan hem de Arabistan'daki yaşamı överek yetkili müritlerine diğer müritlerinin Afganistan'a göç etmesini organize etmeyi teklif etmiştir. Ak İşan Tursunkojaev, müridi Tokbergen Ahun ile sürekli temas halinde olmuştur. 1933'te Ak İşan Tursunkojaev'in müritlerinin arasında düzenlenen toplantılardan kısa bir süre sonra, Tokbergen Ahun ve Ak İşan Tursunkojaev'in oğlu Seitmuhammed Hantöre liderliğindeki Ak İşan'ın müritleri ve 10 çiftlik Afganistan'a taşınmıştır.

Ak İşan Tursunkojaev'in müritleri, Sarvar İşan ve onun müritleri ile iyi ilişki içinde olduğu da görülebilir. Örneğin, Sarvar İşan, rehber olarak ayrılan Ak İşan'ın oğlu Seitmuhammed Hantöre'den sınırı güvenle geçtiklerini, Afganistan'da hayatın güzel olduğunu ve oraya göç konusunda acele etmelerini anlatan bir mektup almıştır.

Arşiv belgelerine göre, 1917 Devrimi öncesi dönemde ve Sovyet iktidarının ilk yıllarında, Ak İşan Tursunkojaev ile Sarvar İşan arasında birbirlerine karşı nefretin ve kitleler üzerinde gizli bir nüfuz mücadelesinin olduğu ve müritlerinin o dönemde bu mücadelenin içine çekildiği söylenmiştir (Kenes Ökimetinin Din Sayasaty, 2022, 27-31). Ancak, daha sonraki yıllarda başlarına gelen zor durumların onları bu zorluklara karşı bir araya getirdiği açıktır.

Arşiv belgelerine göre, 1930'dan 1936'ya kadar Kazak nüfusunun Orta Asya'ya göçü sonucunda sadece bir Janakorgan ilçesinden 8273 çiftlik veya toplam nüfusun %72'si taşınmıştır. Aynı dönemde 49.771 küçükbaş ve 8.942 büyükbaş hayvan yok edilmiş ve kısmen Orta Asya sınırlarına nakledilmiştir (Kenes Ökimetinin Din Sayasaty, 2022, 35). Janakorgan ilçesindeki Stalin, Enbek, Enbekşi Kazak ve Eltay adlı kolhozlar tamamen harap olmuştur ve çökmüştür. Bu kolhozlar, Sarvar İşan'ın akrabası Seidahmet İşan Mamraimev liderliğindeki grubun tam olarak merkezi olmuştur.

Bu göçün Sarvar İşan liderliğindeki bir grup tarafından organize edildiği ve bu grubun Stalinabad merkezli olduğu söylenmiştir. Soruşturmaya verdiği yanıtta Sarvar İşan'ın kendisi:

“1930-33 yılları arasında, Tacikistan sınırları içinde olduğumuz için, biz tüm yetkililer, yani ben Sarvar İbadullaev ve Utegen Çupanov, Serkul Aldabergenov ve Janadil İsaev, akrabalarından özel kişileri göndererek akrabaların ve nüfusun göçünü organize etmekle meşguldük” demiştir (Kenes Ökimetinin Din Sayasaty, 2022, 36-37).

Sarvar İşan liderliğindeki bir grup tarafından o yıllarda 50.000 pudtan fazla ekmeğin, 2 kervan çayın ve şekerin yok edildiği de belirtilmiştir. Bölgeden Tacik SSC'nin yanı sıra Özbek SSC'ye de kitlesel göç tüm hızıyla devam etmiştir. Özbek SSC'ye taşınanlar arasında Ak İşan Tursunkojaev'in müritleri de olmuştur (Kenes Ökimetinin Din Sayasaty, 2022, 42-46). Bundan, Sovyet hükümetinin nüfusu zorla kollektifleştirme ve zenginlerin mülklerine el koyma politikasının bölgeye ne kadar zarar verdiği görülebilir. Mallarına el konulması sonucunda halk, ülkede büyük bir trajedi ve açlık olacağını bilerek başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Burada Sarvar İşan hakkında verilen tüm bilgiler onun hakkındaki soruşturma dosyasından ve onun hakkında düzenlenen iddianameden alınmıştır. Görünüşe göre, Sarvar İşan 1933 yılında tutuklanmıştır. Çünkü kuzeni Mahmut Nigmatov 1933 yılın başında Afganistan sınırında alıkonulmuştur. Soruşturmanın sonunda Sarvar İşan'ın, yabancı devletlerin desteğine dayanarak Sovyet Türkistanı'nda ve Kazak SSC'nin güney bölgelerinde Sovyet iktidarını devirmeyi istediği ve silahlı mücadele ettiği ileri sürülmüştür. Bu iddiaya göre, onun nihai amacının bir örgütün kurulmasını organize etmek ve kurduğu örgütün faaliyetini yürütmek olduğu söylenmiştir. Bu işleri yaparken de yabancı bir kuruluştan talimat almakla, nüfusun Kazak SSC'den Orta Asya'ya göç etmesinin düzenleyicisi olarak Afganistan'a bir göç hareketinin yaratılmasına ilişkin çalışmaları denetlemekle, amaçlara ulaşmak için bizzat on altıdan fazla yasadışı toplantı düzenlemekle, bu toplantıların fiili lideri olmakla ve toplu göç organizasyonunun başarısız olması durumunda, Çupanov ile birlikte Pamir Dağları üzerinden Afganistan'a göç etmeyi planlamakla suçlanmıştır. Bu tutanakların sonunda “*Suçunu kabul etti ve yukarıdakileri doğruladı.*” diye yazılmıştır (Kenes Ökimetinin Din Sayasaty, 2022, 46).

Sarvar İşan ile birlikte bu davada kardeşi Mahmut Nigmatov dahil birkaç kişi suçlanmıştır. Ancak mahkemenin Sarvar İşan'a verdiği cezaya ilişkin şimdilik

elimizde herhangi bir arşiv belgesi veya kayıt bulunmuyor. Bir de o dönemin soruşturma dosyalarına ve arşiv belgelerine eleştirel bir gözle bakmak da gerekiyor. Çünkü o dönemin soruşturma davalarından insanların uydurma suçlamalar isnat edildiğini farketmek zor değildir. Örneğin, Sarvar İşan'a dair;

“Yabancı devletlerin desteğiyle Sovyet Türkistanı'nda ve Kazakistan'ın güney bölgelerinde Sovyet iktidarını devirme nihai görevini belirleyen bir örgütün kurulmasının başlatıcısı olmuş.” (Kenes Ökimetinin Din Sayasaty, 2022, 45).

denilen suçlamanın uydurma olduğu fark edilebilir. Çünkü o dönemde neredeyse herkes başka bir ülkenin casusu, yabancı bir örgütün üyesi olmakla ve Sovyet hükümetini devirmeye çalışmakla suçlanmıştır. O dönemde NKVD sanıklara “suçlarını” işkence yoluyla kabul ettiriyordu.

Aikoja İşan'ın torunlarından sadece Sarvar İşan ile Mahmut İşan değil, Azzam İşan, Sultan Ahmet Hacı, Usein Maksım ve İnat Maksım da baskı görmüş ve 1929-1933 yılında Özbek SSC ve Tacik SSC'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Örneğin Azzam İşan (1899-1971) 1933-1960 yıllarında ailesiyle birlikte Tacik SSC'de Kızılasker kolhozunda yaşamış ve 1960-1971 yılları arasında Güney Kazak SSC bölgesinin Jetisay ilçesindeki Maktaly kolhozuna taşınmıştır. Sultan Ahmet Hacı, Useyin İşan ve İnat Maksım da baskı yıllarında Özbek SSC'ye gitmiş ve sonra geri dönmüştür. Ayrıca 1932'de Aikoja İşan'ın torunlarından Seidahmet İşan, Burhan Maksım, Omar Maksım ve Jappar Maksım da tutuklanmıştır. Birkaç ay yapılan soruşturmanın ardından Omar ile Jappar serbest bırakılırken, Seidahmet İşan ve Burhan Maksım ise hüküm giymiştir (Aşimuly, 2000, 110-118, 143).

Görüldüğü gibi, ünlü *ışan*ın torunları oldukları için Sovyet politikasının baskısına uğrayan *ışan*lar, yurtlarını terk edip yurt dışına gitmek zorunda kalmışlardır. Onların bazıları kaçmayı başarmış, bazıları ise başaramamıştır. Kimileri daha sonra ülkesine dönmüşken, kimileri ise dönmemiştir. Ayrıca yanlış Sovyet politikasının bir sonucu olarak insanların yurt dışına göçmeye zorlandığı ve meydana gelen açlığın Kazakistan'daki demografik durumu karmaşıklaştırdığı da açıktır.

2.4. Maral İşan'ın Torunları

Bu dönemde Sovyetlerin İslam karşıtı politikasından büyük zarar gören diğer bir büyük aile de Maral İşan ailesi olmuştur. İşanlar, sadece *koja* soyundan gelmemektedir. Örneğin, Maral İşan, *koja* soyundan değildir; Orta Cüz'un Kerey boyundandır. Kazakistan'ın Kostanay bölgesinde doğmuştur; Kızılorda ili, Karmakşı ilçesinde yaşamıştır ve vefat etmiştir. Maral İşan (1780-1841) yılları arasında Kazak bozkırında meşhur olan ve arkasında sayısız mürit bırakmış bir müşittir. Maral İşan'ın Türbesi de Karmakşı ilçesinde yer almaktadır. Halk onu Maral Baba diye de adlandırmıştır. Maral İşan kendi zamanında Çarlık Rusya'nın sömürge ve zorla Hristiyanlaştırma politikalarına da karşı çıkmıştır. Ayrıca, Maral İşan'ın alim ve *ışan* olan oğul ve torunları da çoktur (Nurtaiuly, 2004, 20-51). Maral İşan'ın hocası, yani piri ise Jаланayak İşan Azder'dir (Kalmuhammed). Ayrıca, Jаланayak İşan da *koja* soyundandır (Maral Baba, 2021, 64-70). Maral İşan'ın torunlarından Junishan İşan, Amit İşan, Süleymen İşan, Abdihalyk İşan, Kazıbek İşan, Asan İşan, Kauys İşan, Batyrhan İşan, Arin İşan, İshak İşan, Amire İşan, Kulmahan İşan gibi birçok *ışan* ve molla, 1930'larda Sovyet siyasi baskısına maruz kalmıştır. Şimdi adı geçen bu kişilerin hayatından bir kaç örnek verilecektir.

Genel olarak, Maral İşan'ın neslinin Sovyet baskısına maruz kalmasının ana nedeni, Maral İşan'ın torunu olmaları idi. O dönemde bir kimse hakkında Maral İşan soyundan

olduğuna dair iddialar dahi suçlama sayılmıştır. Örneğin, Kostanay bölgesinde yaşayan Maral İşan'ın torunu Undemes İşan'ın oğlu Juniskhan İşan'ın kendisi ve akrabaları büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Aynı köyde yaşayan bazı insanlar Junishan İşan ve kardeşleri hakkında şikayette bulunmuşlardır. Hatta Junishan İşan'a “*Sen işan oğlusun, seni yok edeceğim*” diyenler de olmuştur (Burkitbaiuly, 1998, 49-52). Bu davranışın o zaman çok yaygın bir durum olduğu, siyasi baskının yoğun olduğu bu dönemde birbirlerini devlete teslim etmek ve mollalar ile *işanlar* hakkında ihbarda bulunanlara sıkça rastlandığı bilinmektedir. Junishan İşan 1938 sonbaharında tutuklanmıştır ve sorguya çekilmiştir. Junishan İşan tutuklandığında birçok kitabına da el konulup imha edilmiştir. O dönemde dini kitaplara el konulup imha edilmesi yapılan baskıların bir parçasıdır. Bu için ilginç bir yönü, Junishan İşan'ın aynı zamanda bir kolhoz işçisi olmasıdır. Soruşturma sırasında, soruşturmacı tanıkları ile muhbirleri Juniskhan İşan ile yüzleştirmiştir. Arşiv belgesinden onların Junishan İşan hakkında devlete bilgi verdikleri fark edilebilir. Böylelikle Junishan İşan; zengin bir adamın oğlu olmakla, *işanlıkla* uğraşmakla, Alaş hareketinin liderlerini övmekle, hasata düşman olmakla, kolhoz inşasına, Sovyet hükümetine karşı çıkmakla, dolandırıcılıkla, parti ve hükümet yetkilileriyle alay etmekle suçlanmıştır. Belgeden, özel birimin amacının Junishan İşan'ı uzun süre takip ederek ve tanıklar düzenleyerek mahkum etmek olduğu da fark ediliyor. Junihan İşan ise kendi aleyhindeki suçlamaları kabul etmemiştir. Böylece 27 Ocak 1939'da bu davayla ilgili hüküm verilerek Junishan İşan 12 yıl hapis (bunun içinde 1 yıl ağır çalışma ve 5 yıl oy verme hakkından yoksun bırakma) cezasına çarptırılmıştır. Junishan İşan daha sonra savcılığa şikayette bulunmuştur ve bunun sonucunda Junishan İşan'a 12 yıl yerine 3 yıl hapis cezası verilmiştir. Ancak Junishan İşan yıllar sonra bu cezadan sağ salim kurtularak evine dönebilmiştir. Junishan İşan'ı suçlayanlar daha sonra evine gelip af dileyerek zorla sahitlik yaptıklarını söylemişlerdir (Burkitbaiuly, 1998, 53-77).

Junishan İşan'ın babasının Undemes İşan olduğu söylenmişti. Undemes İşan'ın babası ise Maral İşan'ın oğlu Elibai İşan'dır. O zor yıllarda Elibai İşan'ın oğlu Batyrhan İşan da zorluk yaşamıştır. Batyrhan ailesi müsadere yıllarında baskı görmüştür. Batyrhan İşan birkaç kez tutuklanmıştır ve hapsedilmiştir. Sonunda Batyrhan İşan hüküm giymiştir ve 1937'de Troitsk'te gizemli şekilde ölmüştür. Kostanay ilçesine bağlı Auliekol köyünde Maral İşan'ın oğlu Kalkay İşan'ın çocukları tarafından yaptırılan camiye 1932 yılında devlet tarafından el konularak okula dönüştürülmüştür. O camiyi koruyan Kalkay İşan'ın torunları zulme maruz kalmıştır. O bölgede yaşayan Maral İşan'ın oğlu Kalybai İşan'ın torunu Arin İşan'ın varlıklı bir ailesi olmuştur ve o yıllarda devlet onun mal varlığına el koyarak kendisini hapse atmıştır. Kostanay cezaevinde bulunan Arin İşan, yakınları tarafından ziyaret edildiğinde cezaevi yetkilileri Arin İşan'ı onlarla görüştürmemiştir. Sonunda kardeşleri ve yakınları ondan haber alamayınca Arin İşan iz bırakmadan kaybolmuştur (Burkitbaiuly, 1998, 15-20). Görüldüğü gibi, *işanlar* o dönemde çeşitli cezalara çarptırılmıştır, kimisi yargılanmadan kurşuna dizilmiştir, kimisi cezaevinde ölmüştür, kimisi de zorlu süreci atlatabilmiştir.

1930'larda Maral İşan'ın Karmakşı bölgesindeki torunları için de o dönem kolay olmamıştır. 1932 yılın sonbaharında Karmakşı ilçesine bağlı Karaözek köyünde Maral İşan'ın torunları olduğu söylenen 12 kişi yargılanmıştır. Orada 10-15 hektarlık araziye ilkbaharda buğday tohumları ekilmediğinden buğday yetişmemiş ve bu nedenle Maral İşan torunları bunu Sovyet hükümetine karşı kasıtlı bir düşmanlık yapmakla suçlanmıştır. Sonuç olarak Maral İşan'ın neslinden olan İşhak İşan, Amire İşan, Batyrhan İşan (Tobagabyl İşan'ın oğlu olabilir) ve Kairhan İşan dahil olmak

üzere 12 kişi hapse gönderilmiştir. İlginçtir ki, onlar hakkında şikayetçi olan ve onları bu duruma maruz bırakanlar aynı köyde yaşayan yakınları olmuştur (Öteuli, 2005, 89-90). Hatta Kalkay İşan soyundan olan Nurkoja'nın oğlu Abdihalyk İşan ise *NKVD*'ye kendi oğlu tarafından teslim edilmiştir. Sovyet politikasına karşı Kızılorda bölgesinde gerçekleşen ayaklanmalar ve ardından ülkede açlık ve kaos yaşandığı o dönemde, Kalybai İşan'ın oğlu Muhtar ise yargılanmadan ve soruşturulmadan 1932'de bir Sovyet askeri tarafından vurulmuştur. Maral İşan'ın torunu Tobagabyl İşan'ın oğlu Batyrhan İşan ise daha sonra 1937'de tekrar tutuklanıp mahkum edilmiştir ve 1943'te Nijny Tagil hapishanesinde ölmüştür (Maral Baba, 2021, 140, 144, 167).

Maral İşan'ın oğlu Esey'in oğlu Süleymen İşan ise 1888 yılında Karmakşı bölgesinde doğmuştur. Buhara'daki Kokaltaş Medresesini bitirmiştir. 1930'lu yıllardaki sürgün döneminde Süleymen İşan, Kızılorda bölgesinde yaşayan kuzeni Kazıbek İşan'ın yanına sığınmıştır. Kazıbek İşan, o bölgedeki bir köyde bir çiftlikte çalışmıştır. Ondan sonra oraya Süleymen İşan'ın kardeşleri Amit İşan, Kauys İşan ve Kulmahan İşan da sığınmıştır. Ancak 1937 yılının kışında Süleymen İşan tutuklanarak Kızılorda'da hapsedilmiştir. İlginçtir ki, o cezaevi müdürü Süleyman İşan'ın hapishaneden kaçmasını bizzat sağlamıştır. Böylelikle, Süleymen İşan cezaevinden sağ salım kurtularak yakınlarının yardımıyla Türkistan şehri tarafına gitmiş ve böylece Süleymen İşan idam cezasından kurtulmuştur (Öteuli, 2005, 91-93). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Süleymen İşan Kızılorda'ya dönmüştür. Fakat Kazıbek İşan'ın yakalanmaktan nasıl kurtulduğu belli değildir, muhtemelen orada kimse onun Maral İşan'ın soyundan olduğunu farkına varmamıştır. Aksi takdirde Maral İşan'ın soyundan olduğu da dahil olmak üzere, kendisinin bir *ışan* olduğu bilinseydi hapsedilirdi. Kazıbek İşan da kendisinin Maral İşan'ın soyundan geldiğini saklamış görünmektedir.

Junishan İşan ve Süleymen İşan gibi ünlü olan Maral İşan'ın bir diğer soyundan gelen Amit İşan (gerçek adı Abdülhamid) da 1930'larda baskı görmüştür. O da siyasi zulümden kaçarak ve saklanarak sonunda Tacik SSC'ye geçmiştir. Uzun süre Tacik SSC'de yaşamak zorunda kalan Amit İşan, kardeşi Süleymen İşan gibi daha sonra 1946'da memleketine dönmüştür. Gerçek adını gizleyerek Baigazy Tajibaev adı altında gelmiştir. Genel olarak Amit İşan'ın isminin Abdülhamid olması tesadüf değildir. Amit İşan'ın babası Kalkay İşan'ın oğlu Abdrahman Maksım, 1904'te Odessa üzerinden hacca gittiğinde Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid tarafından kabul edilmiştir. O görüşmede Sultan Abdülhamid, Abdrahman Maksım'a cübbe giydirmiştir. Abdrahman Maksım ülkesine geldikten sonra 1905 yılında bir oğlu olmuş ve oğluna Sultan Abdülhamid'in onuruna Abdülhamid adını vermiştir. Abdülhamid adlı o çocuk sonradan Amit olarak adlandırılmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in hediye ettiği cübbe ise Amit İşan'ın torunlarının elinde hala durmaktadır (Maral Baba, 2021, 179-181).

Örneğini verdiğimiz *ışan*ların büyük bir kısmının 1930'lu yıllarda ne kadar acı çekseler de, hayatta kalma şansına sahip olduğu fark edilebilir. O dönemde ölenlerin ve kurşuna dizilenlerin sayısız olduğu düşünüldüğünde, hayatta kalabilen *ışan*ların çok şanslı olduğu söylenebilir. Ayrıca baskı görek çeşitli koşullarda ölen, kaybolan, kurşuna dizilen *ışan* ve *kojalar* da çok sayıdadır. Böylelikle onların hayatlarından Sovyet ateist politikasının topluma ne kadar zorluk getirdiğini görebiliriz.

2.5. Azler Baba

Sovyetlerin tasavvuf karşıtı politikası nedeniyle, sadece tek tek *ışanlar* ve *kojalar* değil, aynı zamanda ünlü *ışan*ların veya *kojaların* tüm ailesi ve torunları da baskı altına

alınmış ve toplumdan dışlanmıştır. Mesela, 1928 yılında Hoca Ahmet Yesevi'nin Türkistan şehrinde bulunan torunlarının da mal ve mülküne el konulmuştur ve tüm haklarından mahrum bırakılmışlardır. Ardından baskı altına alınmış ve birçoğu da Sovyetler Birliğinden ayrılmak zorunda kalmıştır (Zholdassuly-Baizhanova, 2022, 198).

Bu *kojaların* biri de Ahmet Yesevi Türbesine 26 kilometre uzaklıktaki İkan adlı köyde doğan Yoldaş Ataşev'dir (1893-1968). Fakat Yoldaş Ataşev'i halk Azler Baba diye adlandırmıştır. Azler Baba'nın torunu Saidali Yuldaşev'e göre (KK1), Azler Baba Ahmet Yesevi'nin soyundandır. Daha doğrusu Hoca Ahmet Yesevi'nin kız kardeşi Gevher Şahnaz'ın soyundan gelmiştir. Gevher Şahnaz'dan Yusuf Ata adında bir evliya dünyaya gelmiştir. Zamanında Hoca Ahmet Yesevi Türbe ve camisinin yönetim ve işleyişi Ahmet Yesevi soyu yani *kojaların* eliyle yürütülmüştür. Böylelikle, Azler Baba'nın dedeleri zamanında Hoca Ahmet Yesevi Camii'nin reisliğini yapmıştır. Örneğin, Hoca Ahmet Yesevi Camii, 1800-1808 yıllında Azler Baba'nın atası Patşah Koja tarafından idare edilmişken, şehir Hokand Hanlığı tarafından işgal edildiğinde, bu camii 1808-1848'de Hokand Hanının emriyle dedesi Behbud Koja tarafından yönetilmiştir. 1848 yılında ise Hoca Ahmet Yesevi Camii'nin mütevellisi olarak dedesi Şaraf Koja tayin edilmiştir.

Böyle "asil" bir aileden gelen ve halk nezdinde ün ve itibar sahibi olan Azler Baba ve ailesi de Stalin'in din karşıtı politikasının kurbanı olmuştur. Azler Baba, 1928'de siyasi baskılar nedeniyle Güney Kazak SSC'nin Otrar ilçesindeki Sasıbulak hapisanesine hapsedilmiştir. Malına ve evine el konulmuştur. Ailesi de aynı yıl Otrar'a sürgüne gönderilmiştir. Azler Baba "*Hoca Ahmet Yesevi soyundan, koja, molla*" olmakla suçlanarak baskı görmüştür. NKVD'ye ihbar edenlerin yerel *kojalar* olması da çok ilginçtir ve bu da siyasi baskıların yoğun olduğu o dönemde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Çünkü o dönemde Sovyet yönetimince din adamlarının akrabalarına casusluk yaptırmak sıkça rastlanan bir uygulamaydı ve bazı *kojaların* devlete sadakatlerini kanıtlamak için diğer *kojaları* NKVD'ye ihbar ettikleri bilinmektedir. En ilginç olanı ise NKVD'nin Azler Baba'ya "*Eğer bize Hoca Ahmet Yesevi soyundan olmadığımı yazarsan seni serbest bırakırız*" teklifinde bulunmasıdır. Fakat Azler Baba, "*ecdadımın adını satmayacağım*" diyerek o teklifi reddetmiştir (KK1). Böylece baskı görerek 1935 yılında aynı bölgedeki Kokkiya adlı bir yere sürgüne gönderilmiştir. 1936'da ise köyü İkan'a dönebilmiştir. Ama şaşırtıcı bir şekilde, 1937-1938'deki kitlesel baskıdan sağ kurtulabilmiştir. Ancak Azler Baba'nın hapisten sonraki hayatı çok zor olmuştur. Çünkü yukarıda da bahsedildiği gibi, malına ve evine el konulmuştur.

3. Sovyetler Döneminde Yeseviliğe Karşı Propaganda

Sovyet döneminde *işan* ve *kojaların* sadece kendilerine değil, onların türbelerine de karşı bir mücadele yürütülmüştür. Ariflerin türbeleri halk tarafından kutsal kabul edilmiş ve çokça ziyaret edilmiştir. Bu durum ise Bolşevikler için büyük sorun oluşturmuştur denilebilir. Kazakistan'da böyle kutsal yerler arasında en büyüğü ve devletin özel denetimi altında olanı Hoca Ahmet Yesevi Türbesi olmuştur. Mesela, 1920'lerde NKVD çalışanları, Ahmet Yesevi Türbesi'ni ziyaret etmek için gelen 5.000 ila 8.000 Müslüman ile yaklaşık 200 *işan* hakkında Komünist Parti Merkez Komite'sine bilgi göndermiş ve *işanların* yerel halkın sadakası ile yaşadıklarını ve İslam'ın esaslarını halka yaydıklarını bildirmiştir (Antireligioznaya Politika Sovetskogo Gosudarstva, 2022, 272).

Ancak 1920'lerin sonundan itibaren Ahmet Yesevi Türbesi'ni ziyaret eden ziyaretçilerin sayısı giderek azalmıştır. Çünkü 1930'larda Ahmet Yesevi Türbesine de yönelik din karşıtı saldırılar ve kitlesel propaganda yapılmıştır. Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin sembolü olan Tay Kazan, 1936'da Ermitaj Müzesine gönderilmiştir. Yesevi Türbesi ile ilgili el yazmaları ve çeşitli belgeler Sovyet döneminde yok edilmiştir ve onları koruyanlar baskı altına alınmıştır. Hatta devlet elinde olan Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesi binasında ise 1939 yılında Din Karşıtı Müzesinin şubesini açma planı yapılmıştır. Böylece Sovyetler tarafından Türkistan kentinin, Orta Asya'daki her türlü "dini gericilik" yatağı olduğu varsayıldığı göz önüne alındığında, eski Hoca Ahmet Yesevi'nin oturduğu yer olarak Türkistan kentinde bir Din Karşıtı Müze düzenlemenin gerekli olduğu söylenmiştir (Zholdassuly-Baizhanova, 2022, 198-204). Ahmet Yesevi Türbesine yapılan ateist saldırı ondan sonra da devam etmiştir.

Ahmet Yesevi Türbesindeki halvethane de devletin kontrolü altında olmuş ve halvete girmek yasaklanmıştır. Arşiv belgesine göre, Ocak 1929'da Türkistan ilçesi Şehir Konseyi toplantısında, Şehir Konseyi Başkanı ve Komünist Parti üyesi Abdurahman Ahmetov, halvetin hac ve ibadet için din adamlarına verilmesi konusunu gündeme getirmiştir (Antireligioznaya Politika Sovetskogo Gosudarstva, 2022, 93). Çünkü inananlar tarafından Şehir Konseyi'ne bu yönde bir dilekçe gönderilmiştir. Bu dilekçeyi Hoca Ahmet Yesevi Camii'nin görevlisi (Kazakça: şırakşı) Rozmet Seyidov halktan imza toplayarak Şehir Konseyi'ne teslim etmiştir. Dilekçede halvetin çok sayıda ziyaretçi taşıyarak demir yoluna gelir sağladığı için devlete çok faydalı olduğu belirtilmektedir. Ancak Şehir Konseyi toplantısında bu sorun çözülmemiştir. Ayrıca bu belgede aslında bu sorunun itici güçlerinin Şehir Konseyi Başkanı Abdurahman Ahmetov, devlet memuru ve Komünist Parti üyesi Tuyak Tursunhojaev, *koja* boyunun "Arifler" soyunun temsilcisi Azizhan İşan ve etkili bir yerel *koja* Şirjan Ahmetov olduğu bildirilmiştir. Böylelikle, Abdurahman Ahmetov ile Tuyak Tursunhojaev'in de *koja* boyundan olduğu için onların isteklerini yerine getirmek istediği ifade edilmiştir (Antireligioznaya Politika Sovetskogo Gosudarstva, 2022, 93-95). Görüldüğü gibi, bu iki şahıs, devlet memuru ve Komünist Partisi üyesi olmalarına rağmen, kendileri de *koja* soyundan olduğu için inananların ve *kojaların* bektelentilerini tatmin etmek istemiş ve bu nedenle meslektaşları onlar hakkında denetim organına şikayette bulunmuştur. Fakat daha sonra Abdurahman Ahmetov ile Tuyak Tursunhojaev'in durumunun nasıl olduğuna dair şimdilik elimizde bir kaynak bulunmuyor ama partiden ihraç edilmiştir ve görevlerinden alınmıştır diye tahmin ediyoruz. Bu şekilde yüzyıllarca Ahmet Yesevi soyundan gelenlerin elinde bulunan Hoca Ahmet Yesevi Türbesi ve camisine el konularak, soyundan gelenler halk düşmanı olarak gösterilip toplumdaki dışlanmıştır.

Tasavvuf aleyhine propaganda yapıldığı da söylenmişti, en büyük propagandanın da Ahmet Yesevi ve Yesevi geleneği aleyhine yapıldığı bir gerçektir. Mesela, Kazak SSC'de şair ve yazarlar da Yesevi karşıtı propagandaya katılmışlar. Örneğin, bunlardan biri, Kazak şair ve yazar Askar Tokmagambetov (1905-1983) 1937'de büyük ölçekli bir "Azret Sultan" adlı dramasını yayınlamıştır (Karatayev-Nurtazin, 1971, 496). "Azret Sultan" oyununun prömiyeri 22 Şubat 1938'de Almatı'daki Kazak Akademik Dram Tiyatrosu'nda gerçekleşmiştir. Askar Tokmagambetov'un kızı Ayagoz Askarkızı'na göre,

"Bu dram 1938-1941 yılları arasında sahnelenmiş olabilir, savaş sonrası yıllarda sahnelendiğini hiç duymadım" şeklinde izah etmektedir" (KK2).

Bu oyunun sahnelendiği yıllarda Muhtar Avezov (1897-1961) bu oyun hakkında "Dini İfşa Eden Piyes" adlı bir yorum yazmıştır. İlginç olanı, Muhtar Avzov'un

kendisinin de *koja* soyundan olmasıdır. Muhtar Avezov bu piyes hakkında şöyle bir yorumda bulunmuştur:

“Kazak Devlet Akademik Tiyatrosu’nda uzun süredir sahnelenen Askar Tokmagambetov yoldaşın yazdığı “Azret Sultan” oyunu zamanımızın en büyük yeniliklerinden biridir. Bu, İslam dinini açık bir şekilde kınayan, önemli bir din karşıtı propaganda oyunudur.” (Avezov, 2014, 29-32)

Oyunun kendisi henüz bulunamadı ancak oyunun içeriğinin ve konularının neler olduğu hakkında Muhtar Avezov’un yorumundan bazı ipuçlarına ulaşılabilir. Oyun komedi tarzında yazılmış, oyunda Kalenderilik ve *işan*larla alay edilmiş, Kalenderilik sapık bir grup olarak gösterilmiştir. Ayrıca, Yesevi soyundan gelen bazı *kojalar*, mollalar ve *işanlar* ikiyüzlü, sahtekar olarak tasvir edilmiştir.

Ancak o dönemde Askar Tokmagambetov’un “Azret Sultan” oyununa karşı görüş yazan biri olmuş, o da Dilbilim Profesörü ve Türkolog Kudaibergen Jubanov’du (1899-1938). K. Jubanov, kendi yazısında Ahmet Yesevi’nin kim olduğu, soyu üzerinde durur ve “*Divan-ı Hikmet*”i Kazak halkının eski yazılı edebi mirası olarak değerlendirir. Jubanov, “*Divan-ı Hikmet*”in halkın hayatı için önemli olduğunu söyleyerek, dönemin ideolojisine uygun bir şekilde, Ahmet Yesevi mirasını Marksist dünya görüşü ile ilişkilendirerek Yesevi’yi İslam’a yönelik saldırılardan korumaya çalışmıştır.

Örneğin, Jubanov Ahmet Yesevi’nin şiirlerinde kadınların eşitliği konusuna değinildiğini göstermeye çalışmıştır ve Ahmet Yesevi’nin zengin değil fakir olduğunu söylemiştir. Ahmet Yesevi’nin, toplumsal eşitsizlikten rahatsız olarak, adalet için savaştığını, yetimlere ve yoksullara yardım etmeye çağırıldığını anlatmıştır (Jubanulı, 2013, 541-569). Bunları yazdıktan sonra Jubanov şunları söyler:

“Hoca Ahmet’in kendisinden sonra, farklı niyetli kişiler, “zavallı-gariban” adı altında onun mezarlığının etrafında toplanarak mezarlığını şeytani kuzgunların inine dönüştürmeye başlamış. Bundan hareketle bir yazar “Azret Sultan” adlı bir piyes kaleme almış ve Hoca Ahmet’i o karga grubunun lideri olarak göstermeye çalışmıştır. Elbette bu Hoca Ahmet hakkında doğru bir bilgi değildir. Hoca Ahmet’in eski fikirlerin peşine düştüğü ve ona inandığı bir gerçektir fakat genel olarak insanlık için, halkı için bir hayırsever insan olduğunu da hiç kimse inkar edemez. Hoca Ahmet, toplumun gelişimi konusunda yanılmış olsa da, insanlık için, halkı için ve takipçileri için hep mutluluk aramıştır.” (Jubanulı, 2013, 570).

Jubanov Hoca Ahmet Yesevi’nin düşünür, iyi kalpli ve cesur bir insan olduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde Jubanov ateist ideoloji koşullarında, Ahmet Yesevi’yi haklı çıkarmak için büyük çaba göstermiştir.

Kudaibergen Jubanov, bu yazılarında, o dönemde kötülen cehri zikri de haklı çıkarmaya çalışmıştır. Bunula ilgili Jubanov şöyle bir açıklama getirmektedir:

“Düne kadar Sufilerin zikirleri, Kazak ve Karakalpak halkları arasında yaygın olan şaman zikirlerine benziyordu. Aradaki fark, şamanların cin çağırması, hastaları iyileştirmesi ve para kazanmayı amaçlamasıdır. Hoca Ahmet’in hikmetlerinin konuşulduğu zikirde ise Allah sevgisini ifade etme, din eğitimi yoluyla toplumdaki sosyal ilişkileri ve insanların davranışlarını düzenleme niyeti vardır. Bu nedenle zamanında Hoca Ahmet’in halk arasındaki itibarı artmıştır...” (Jubanulı, 2013, 574-578).

Jubanov, “*Divan-ı Hikmet*”in dilini araştırmanın da önemli olduğunu anlatarak, Ahmet Yesevi’nin bir vatansever, Batı Türkistan’da Türkçe akliyyat yazan ilk

kişi olduğunu söylemiştir. Ancak, 1937-1938'deki kitlesel siyasi baskı yıllarında Kudaibergen Jubanov da "halk düşmanı" olmakla suçlanarak 25 Şubat 1938'de kurşuna dizilmiştir. "Halk düşmanı" olmakla suçlandığı için bilimsel çalışmaları onlarca yıl ihmal edilmiştir (Jubanulı, 2013, 3-6). Böylece Yesevilik aleyhindeki ateist propagandaya karşı bir cevap yazmaya çalışanlar da zulme uğramışlardır. Ahmet Yesevi'nin torunlarına, takipçilerine, türbesine ve onun cehri zikrine yönelik propaganda ve saldırılar süren o dönemde, K. Jubanov'un böyle bir görüşü ifade etmesi, bunun ardından cezalandırılmış olması da düşünülürse, büyük bir cesaret örneği olarak sayılabilir.

4. Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti'nin Yesevilik İle İlgili Konumu

1941'de Sovyet-Alman Savaşı başladıktan sonra Sovyet iktidarının dinle ilgili politikası değişmeye başlamıştır. Savaş sırasındaki siyasi koşullar nedeniyle Bolşevikler dine yönelik saldırıyı durdurmuştur. Böylelikle savaş yıllarında önceki baskılardan sağ kurtulabilen işanlar dini faaliyetlerine devam etmiştir. Savaş sırasındaki siyasi koşullar nedeniyle devlet onu fark etmemiş gibi yapmış ama her şeyi kontrol altında tutmuştur. Dini Kültür İşleri Konseyinin Güney Kazak SSC İlindeki Temsilcisi A. Yoldaşev'in 1947'deki raporunda şöyle denilmektedir:

"Bölgede dervişizm şekli yoktur, fakat müridizm ve işanizm vardır. *Örneğin: Atahoja Aikojaev, Koja* boyundan, 60-65 yaşında, *Çimkent şehrinde yaşıyor, babası ve dedesi işanlık yapmış ve şimdi Aikojaev da işanlık yapıyor. Onunla bağlantılı çok kimseler, yani müritleri vardır ve babası ile dedesinin müritleri de onunla bağlantılıdır. Aikojaev sistematik olarak köyleri dolaşarak müritlerine gider veya müritlerinin kendileri ona gelir. Aikojaev, müritlerinden koç, keçi ve diğer çiftlik hayvanları ve para alır. Şehir ölçeğinde Aikojaev, inananların daveti üzerine hasta olanların evlerini ziyaret eder, böylece Aikojaev hastayı iyileştirebilir."* (Kenes Ökimetinin Din Sayasaty, 2022, 122).

Böylece savaş yıllarında ve sonrasında bölgede biraz dinsel canlanma yaşanmıştır. Hatta Sovyetler, Ekim 1943'te Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti'nin kurulmasına izin vermiştir. Sonra Sovyetler savaş yıllarında adı geçen Diniye Nezareti'ni siyasi amaçlar için iyice kullanmıştır ve onun aracılığıyla Türkistan Müslümanlarını kontrolde tutmuştur (Zholdassuly, 2022, 71-77). Diniye Nezareti ve ona bağlı tüm kayıtlı camiler ve din adamları devletin sıkı kontrolünde tutulmuştur. Yavaş yavaş Sovyetler Diniye Nezareti'ni tasavvufa karşı propagandaya da dahil etmiştir. Artık tasavvufa yönelik Bolşeviklerin ateist saldırılarına ek olarak, inananların kendi dini dilinde de tasavvufa karşı fetvalar verilmiştir. Böylece Diniye Nezareti'ne göre, tasavvuf ve onunla ilgili tüm gelenekler İslam dışı sapkınlık olarak gösterilmiştir.

25 Mart 1952'de üyelerin ve tüm resmî camilerin imam-hatiplerinin katılımıyla yapılan Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti'nin toplantısında, Müftü Eşon Babahan tarafından tasavvufa karşı "*Sahte İşanizm ve Müridizmin, Büyücülük ve Şarlatanlığın Şeriata Aykırılığı Hakkında*" adlı özel bir fetva verilmiştir. Bu şekilde Sovyetler, dini otoritenin kaynağını, babadan oğula işanlık makamını devralan kişilerden tamamen arındırarak devletçe kontrol altında tutulan resmi din adamlarına geçirmek hedeflenmiştir. Adı geçen fetva, Diniye Nezareti'ne bağlı tüm camilere dağıtılmış ve imamlar camilerde Diniye Nezareti'nin tasavvufa karşı tutumunu inananlara aktarmıştır. Mart 1984'te Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları

Diniye Nezareti tarafından tasavvufa karşı “*Sahte Şifacı, Falcı ve Pirlere Hakkında*” adlı bir fetva verilmiştir. Ayrıca, Diniye Nezareti tarafından tasavvuf karşıtı “*Pire Biat Etmeye (El Verme) İlgili Bazı Yanılgılar*” adlı da fetva yayınlanmıştır (Zholdassuly, 2022, 122, 191).

Sadece tasavvufa karşı değil, evliya türbelerine, kutsal mekanlara ve kutsal mekanlarda yapılan ayinlere karşı da fetvalar çıkarılmıştır. Örneğin, 20 Şubat 1952 tarihinde ve 1954 ve 1959 yılında Türkistan coğrafyasını en büyük ziyaret yerinden biri olan Kırgız SSC’nin Oş bölgesindeki Süleyman Dağı’nın (Süleyman’ın Tahtı) ziyaret edilmesine karşı üç defa fetva yayınlanarak camilere gönderilmiştir (Sartori-Babajanov, 2019, 121-129). 1953’ten sonraki girişimler Kruşçev döneminde yaşanan dine yönelik yeni baskıların parçasıydı. M28 Kasım 1958 tarihli Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin “*Kutsal Yerlere Yapılan Ziyareti Sona Erdirmek İçin Alınacak Tedbirler Üzerine*” adlı kararından sonra kutsal yerlerin ziyaret edilmesine karşı mücadele yoğunlaşmıştır ve buna bağlı Diniye Nezareti’nin 23 Ocak 1959’da “*Kutsal Yerler Hakkında*” adlı bir fetvası kabul edilmiştir (Zholdassuly, 2022, 129). Fetvada, türbelere inanmanın ve onlara ibadet etmenin tamamen Kuran’a, peygamberin hadislerine, şeriata ve tüm müctehidlerin yorumlarına aykırı olduğu söylenmiştir. Böylece, Diniye Nezareti kutsal yerleri ve *işan*-evliyaların türbelerini ziyaret etmeye karşı da birkaç fetva yayınlamıştır. Bu arada dikkat edilmesi gereken bir başka husus ise Sovyetlerin İslamı “hurafelerden” arındırarak rasyonel bir din haline getirmek gibi amacı olmamıştır. Sovyetler sadece ateist ideoloji için mücadele etmiş ve Diniye Nezareti de Bolşeviklerin lehine fetvalar yayınlamıştır.

Diniye Nezareti zikirlere karşı fetva verdiği gibi, Ahmet Yesevi gibi evliya ve *işanlar* hakkındaki ağızdan ağza geçen sözlü tasavvufi hikâyelere karşı da fetva vermiştir. Tasavvufi hikâyeler, velilerin kerametleri ve menkıbeler, uydurma efsane olarak etiketlenmiştir ve ona karşı propagandalar yürütülmüştür. Sovyet oryantalist bilim adamları da menkıbeler hakkında benzer bir değerlendirme yapmıştır (Sartori, 2019, 26-28). Böylece Sovyetler tasavvufa ve Yeseviliğe karşı verilen mücadelede sadece *işan* ve *kojalara* karşı güç kullanmakla kalmamış, aynı zamanda tasavvufun kendisine, onun ayinlerine ve halkın hafızasındaki tasavvufi hikâyelere de yönelik propaganda yapmıştır. Hatta bu tasavvuf karşıtı eylemde Diniye Nezareti’nden kapsamlı bir şekilde yararlanmıştır. Böylelikle, “saf olmayan İslam”a karşı, daha doğrusu tasavvufa karşı saldırı, Diniye Nezareti’nin Müftüsü Ziyauddin Babahanov döneminde daha yoğunlaşmıştır. Diniye Nezareti’nin hiçbir özgürlüğü olmamıştır, tamamen devletin denetiminde olmuştur ve kendi görevlerini yerine getirmiştir.

Türkistan coğrafyasındaki Yesevilik ve *işanizme* yönelik saldırılara karşı tepkiler de olmuştur. Örneğin, 10-12 Ağustos 1953’te Kırgız SSC’nin Celal-Abad şehrinde, “*Saçlı İşanlar*” (*Volosatye İşany*) adlı sufi grubun Fergana vadisi, onun içinde özellikle Andican ilindeki anti-Sovyet faaliyetleriyle ilgili bir duruşma yapılmıştır. Bu grubun lideri Tursunbay İşan Madaripov olmuştur. T. Madaripov da 1931’de zengin, büyük toprak sahibi olmakla suçlanmış. 1936’da T. Madaripov’un hocası/piri Abdımatalib İşan Satyvaldiev ve bu “sapkın dini grubun” 32 üyesi tutuklanmıştır. 1941’de ise Tursunbay Madaripov, Andican’da insanları Sovyet ordusuna katılmamaya çağıran *kalpeler* yürüyüşünü düzenlemiştir. Hatta onun müritlerinden biri, Orta Asya Müslümanlarını birleştirecek olan bir Muslimabad devletinin kurulması çağrısında bulunmuştur. Tursunbay Madaripov, Kızıl Orduya katılmayı reddettiği için 1943’te 5 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Ancak cezasını çektikten sonra da 1949’da eski faaliyetlerine devam etmiştir. Tursunbay Madaripov 1951’de Andican’daki bir toplantıda, takipçilerine o yıl yapılacak Sovyet seçimlerine karşı kampanya

yapma talimatını vermiştir. Nihayet, 1952 yılı Ağustos ve Kasım ayları arasında, o müritleriyle birlikte tutuklanmış ve 25 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (Tasar, 2018, 270-274). Stalin öldükten sonra 1955'te serbest bırakılmıştır, yine öğretilerini vaaz etmeye başlamıştır ve 1960'lı yıllarda Tursunbay Madaripov'un önderlik ettiği "Saçlı İşanlar" grubu yeniden mahkum edilmiştir (Abdulhatov, 2008, 230-231). "Saçlı İşanlar"ı Orta Asyalı çoğu bilim adamı Yeseviyye tarikatına mensup bir grup olarak görmüşken, araştırmacı Eren Tasar ise yukarıdaki çalışmasında onların Kadiriye tarikatına mensup olduğunu kaydetmektedir (Tasar, 2018, 270-274).

Sovyet din karşıtı politikasında, sufiler "şarlatan" ve "dolandırıcı" olmakla suçlanarak onlara karşı propaganda yürütülmüştür. 1953'te Celal-Abad olayıyla ilgili olarak da benzer propagandalar yapılmıştır. Ayrıca, 1952 yılında Kırgız SSC'de "Lahçiler" olarak adlandırılan Yeseviyye tarikatına mensup bir grup hakkında da söylentiler dolaşmıştır. Onlar hakkında zikir sırasında cinsel ilişkiye girdikleri ve pirlininin idrarını içtikleri söylentileri yayılmıştır (Tasar, 2018, 270-274). Bu söylentileri Dini Kültür İşleri Konseyinin yerel temsilcileri kasıtlı olarak yaymıştır. Sovyetlerin bu kadar sert tavrına ve Diniye Nezaretî'nin tasavvufa karşı fetvalarına sebep olan şey, bu tarikatların o dönemdeki açık dini faaliyetleri ve anti-Sovyet eylemleriydi. Çünkü Tursunbay Madaripov'un müritleri köyleri ziyaret ederek cehri zikirler düzenlemiş, mevlid ve hikmet öğretme geleneğini yürütmüşlerdir. Bununla beraber, açıkça Sovyet karşıtı propaganda yapmışlardır. Onun protestolarına Türkistan şehrindeki müritleri de katılmıştır.

Yesevilik aleyhine propaganda kapsamlı bir şekilde yürütülmüştür ve ona karşı araştırmacılar da bilimsel ve edebi eserler yazmışlardır. Bu tür çalışmalara örnek verilecek olursa, mesela, Hoca Ahmet Yesevi Türbesi Müzesinde uzun yıllar görev yapan Orınbay Dastanov'un 1967'de yayımladığı "Aulieli Jerler Turalı Şındık" (Kutsal Mekânlar Hakkındaki Hakikat) adlı kitabında Yesevilik, ateist bir bakış açısıyla eleştirilmiştir. Dastanov, yaşamı boyunca Ahmet Yesevi'nin çok az takipçisi olduğunu, türbesinin daha sonra inşa edildiğini, onun hakkında efsanelerin de sonradan uydurulduğunu söyleyerek Yesevi'nin tasavvuf dahil olmak üzere halkı dine, dinin otoritesiyle değil, paranın gücüyle yönlendirdiğini iddia etmiştir. Dastanov şöyle demektedir:

"Hiç şüphe yok ki Hoca Ahmet, zengin olmasının yanı sıra, halkı din yoluna yönlendirmek için o dönemde memleketin yöneticilerinden yardım ve para almıştır." (Dastanov, 1967, 8).

Dastanov, *kojalar* ve Yesevi hakkındaki hikayeleri uydurma efsane olarak nitelendirerek, "Hoca Ahmet Yesevi'nin "evliyalığını" yücelten birçok efsane vardır. Bu çalışmamızda bu tür efsanelerden bazılarını odaklanacağız ve bunların yanlış ve uydurma olduğunu kanıtlamaya çalışacağız" (Dastanov, 1967, 5-11, 33-37) diye eklemektedir.

Ayrıca bu eserde, 1950'li yıllara kadar Ahmet Yesevi Türbesinde çeşitli dini kitapların bulunduğu bir kütüphanenin olduğu, onun yağmalandığı ve eskiden türbenin mescit odasında her perşembe günleri cehri zikrin de düzenlendiği yazılmıştır. Bununla beraber, Ahmet Yesevi Türbesinin içindeki kuyu odasındaki on metre derinliğindeki kuyudan çıkan su halk tarafından kutsal kabul edilmiştir ve zezem suyu olarak adlandırılmıştır. Dastanov, 1961 yılından itibaren bu kuyunun dibinin gömülü olduğunu ve böylece zezem suyunun sonsuza kadar yok edildiğini ve suyun bileşimini incelerken de onun normal sudan hiçbir farkı olmadığını yazmıştır (Dastanov, 1967, 23-29). Bu veriden görüldüğü gibi, Sovyet döneminde Ahmet Yesevi

Türbesindeki kütüphane yok edilmiştir, cehri zikir ibadeti ise durdurulmuştur ve halk tarafından kutsal sayılan su kaynağı kapatılmıştır.

Dastanov'a göre, o yıllarda Ahmet Yesevi Türbesi'nin bir odasında bir ateist evi faaliyette göstermiştir. Türkistan İlçe Halk Tiyatrosunda ateist temalı “*Dua*”, “*Gülsim*”, “*Zehirli Hayat*” adlı oyunlar da sahnelenmiştir. Dastanov, o zaman Ahmet Yesevi'nin mirasçısı olduğunu iddia edenlerin olduğunu, onların ülkeyi dolaştıklarını, oruç günlerinde sadaka topladıklarını, çocuk sünneti yaptıklarını ve çok gelirleri olduğunu söylemiştir. Ayrıca Dastanov, bu tür verileri aktararak şöyle demiştir:

“Ancak uzun süredir “Küçük Mekke” olarak bilinen ve “Tümen Babın” merkezi olduğu söylenen Türkistan söz konusu olduğunda bu yeterli değildir. Bu yüzden gelecekte kesinlikle çok çalışmamız gerekecek.” (Dastanov, 1967, 61-63)

Orınbay Dastanov'un bu kitabı 13.000 adet basılarak dağıtılmıştır. Orınbay Dastanov'un ateist bakış açısıyla yazılmış başka eserleri de mevcuttur. Görüldüğü gibi, Sovyet döneminde tüm bölgeler dahil bizzat Türkistan şehrinde Yesevilige ve onun mirasına karşı kapsamlı ateist propaganda yürütülmüştür.

Orınbay Dastanov'un 1970 yılında yayınlanan “*Muragerler*” (Mirasçılar) adlı ateist propaganda amacıyla yazdığı hikayeleri (öyküleri) de vardır. Örneğin, o eserdeki “*Şamşidin Hafiz (Mücevvid) Hakkındaki Hikâye*” adlı öyküde (Dastanov, 1970, 3-13) Hazret Sultan (Yesevi) soyundan olan Şamşidin Hafiz ve onun tuttuğu oruç ile müritleri alay konusu edilir. Din, oruç ve namaz aleyhine ateist propaganda amacıyla yazılan bu hikayede Abibulla İşan'ın oğlu Şamşiddin Hafiz hırsız olarak tasvir edilmiştir. Yazar, “*Hazret Sultanda*” adlı hikayesinde (Dastanov, 1970, 14-22) ise Jünis Koja'yı Ahmet Yesevi soyundan gelen birisi olarak göstererek, Jünis Koja'nın kendisi ve onun Ahmet Yesevi ile ilgili anlattıkları hikayeleri alaycı bir dille eleştirmektedir. Jünis Koja'yı, Ahmet Yesevi Türbesini ziyaret edenleri aldatmakla itham eder. Jünis Koja bir dolandırıcı, vurguncu olarak tasvir edilerek Ahmet Yesevi'nin halveti eleştiri konusu olur. Girilmesi yasak olan Ahmet Yesevi Türbesine, Jünis Koja'nın bekçiye para vererek girdiği ve halvette “*Ente'l-Hadi, Ente'l-Hak, Leyse'l-Hadi İlla Hu!*” (Rehber olan Sen'sin, Hakk olan Sen'sin. O'ndan başka rehber yoktur) diye zikir ettiği anlatılır. Hikayenin sonunda türbenin içinde özel bir kişi Jünis Koja'nın “yalanlarını ortaya çıkarır” ve ziyaretçiler için bir açıklama yapar. Dolayısıyla ziyaretçiler “kandırıldıklarını” anlarlar ve “gerçeği” görürler. Propagandacının “Küçük Mekke gerçeğinin sırrını” açıklaması sonucunda ziyaretçiler “evliya diye bir şey olmadığını” ve oraya boşuna geldiklerini anlarlar (Dastanov, 1970, 21-22).

Görüldüğü gibi, bu hikayeler, açıkça Ahmet Yesevi soyundan gelen *kojalara*, Yesevi ile ilgili hikayelere, Yesevi Türbesine, oradaki halvete ve cehri zikre karşı ateist amaçla yazılmıştır. Ayrıca, din, din adamları, namaz ve oruç da ateist propagandanın konusu olmuştur. Bu kitaptaki neredeyse tüm hikayelerin ana karakteri Jünis Koja'dır. Hikayelerde Hazret Sultan'ın torunları olarak tasvir edilen Jünis Koja ve *işan*-mollalar dolandırıcı, şifacı ve açgözlü olarak betimlenir. Öykülerde soylu bir aileden gelen Jünis Koja, ya bir çocuk sünnetçisi ya da Ahmet Yesevi hikmetlerinin anlatıcısı olarak eleştirilir. Bir hikâyede Jünis Koja, halkı Ahmet Yesevi soyundanım diye korkutur ve votka içer. Böylece son hikâyede “sahtekar” Jünis Koja tutuklanır (Dastanov, 1970, 23-54).

Bu hikayelerde sadece Yesevi'nin hikmetlerine değil, sünnet gibi bazı dini geleneklere ve halk şifacılarına da karşı propaganda yapılmış ve kitap 24.000 adet basılarak dağıtılmıştır. Böylelikle, Ahmet Yesevi karşıtı propaganda, onun türbesinin bulunduğu bölgede daha güçlü bir şekilde yürütülmüştür.

5. İşan ile Kojaların ve Torunlarının Sovyet Toplumuna Adapte Olması

Zor dönemleri atlarmakla kalmayıp hem siyasi şartlara uyum sağlayan, hem dini faaliyetlerini sürdüren ve dini öğretilerini yayabilen *işan*ların da sayıları az değildir. Bunlardan biri Türkistan bölgesinde yaşamış olan Abdal-Vahid İşan Mamatşukurov'dur (1881-1967). Kendisi dört "evliya"ya hizmet ederek onlardan irşad almıştır ve kendisi daha sonra Nakşibendiyye-Müceddidiyye-Hüseyiniyye tarikatının şeyhi olmuştur. Hüseyiniye tarikatı, Müceddidiyye'nin Türkistan ve Kuzey Maverainnehir'deki bir koludur. Hüseyiniye adı, bu kolun kurucusu Hüseyin Halifenin (*kalpe*) (ö. 1833-1834) adından gelmektedir. Hüseyin Kalpe, Buhara Emirliği'ni yöneten Mangıt hanedanının (1757-1920) yöneticileriyle ilişkilerinde onlara sadık olarak devlet hayatının her alanında yalnızca şeriata güvenme eylemini her şekilde desteklemiştir. Abdal-Vahid İşan'ın hocası Muhammed Amin Kalpe'dir, Muhammad Amin'in hocası Muhammed Salih Kalpe'dir ve Muhammed Salih'in hocası ise Hüseyin Kalpe'dir (Babajanov, 1999, 98-99). Abdal-Vahid İşan şimdiki Tacikistan'da doğup büyümüştür. Ancak ataları, Kazak SSC'nin Güney bölgesindeki Sayram kasabasından taşınan Hoca Ahmet Yesevi'nin torunları/müritleri idi. 17 yaşında Türkistan şehrini ziyaret etmiş, orada dervişlerle sohbet etmiştir ve 40 gün çilede kalmıştır. 27 yaşında Tacik topraklarına geri dönmüştür, 1925'te Türkistan bölgesine taşınmış ve burada 1930'lardaki siyasi baskı döneminde üç kez tutuklanmıştır. Kontrolde ve baskı altında tutulmuş ve polis tarafından soruşturulmuştur ama polis onu uzun süre tutamamıştır. Ailesini, evini ve tüm mal varlığını kaybeden Abdal-Vahid İşan, on yıl boyunca Türkistan yakınlarındaki *Kuşı Ata* mezarlığında bir mağarada yaşamak zorunda kalmıştır. Ancak 1941'de Sovyet-Alman savaşı başlayınca önce yaşadığı Türkistan yakınlarındaki Orankay adlı köyüne dönme fırsatı bulmuştur ve orada kendisine bir mahzen yapmıştır. Abdal-Vahid İşan usta bir bahçivan da olmuştur. Böylelikle Stalin'in ölüminden sonra dini faaliyetlerini artırmıştır. Ortağı şamyrza Hafız ile toplum içinde cehri zikir düzenlemiş ve ikisi de kutup kabul edilmiştir. 1958'de dine yönelik siyasi baskı yeniden yoğunlaşmış ve Abdal-Vahid İşan'ın evi kontrol altına alınmıştır. Polisler evinin önünde nöbet tutmuştur. Böylelikle, 1964 yılında devletin emriyle evini ve bahçesini satmaya ve kolhoz parası ile geçinmeye mecbur edilmiştir. Abdal-Vahid İşan'ın evi yıkılmıştır ve 7 aylığına Özbek SSC'ne gitmiştir. 1 Mayıs 1965'te geri dönmüştür, ancak Orankay köyüne değil, komşu *Kuş Ata* köyüne yerleşmiştir. Halk onnun 17 gün içinde bir ev inşa etmesine yardım etmiştir (Muminov, 2014, 309, 330-333, 338-339). Kruşçev dönemindeki din karşıtı politika sırasında tasavvuf karşıtı propaganda yoğunlaşınca 1960 yılında Abdal-Vahid İşan hakkında "*Doroga İç Mraka*" (Karanlıktan Gelen Yol) adlı bir belgesel çekilmiş ve Kasım-Aralık 1960'ta bu yeni belgesel film televizyonda gösterilmiştir (KCMDA, 1711-fon, 1-liste, 82-dosya, s. 2). Böylece Abdal-Vahid İşan, Sovyetlerin mutasavvıflara ve *işan*lara yönelik baskısını ve kitlesel propagandasını yaşamış, fakat onlardan sağ salim kurtulmayı başarmıştır.

Sovyetlerin *işan*ları "dolandırıcı", "işsiz", "parazit" ve "tembel" diye adlandırarak onlara yönelik propagandanı güçlendirdiği dönemde yaşayan Abdal-Vahid İşan, Sovyet toplumuna uyum sağlayabilmiştir. Bahçivanlık yapması hakkında *Pravda* ve *İzvestiya* gibi gazetelerde yazılar yayınlanmıştır. Abdal-Vahid İşan, insanın ancak kendisi çalışarak kendi gücüyle, kendi işiyle geçinmesi gerektiğine inanmıştır. Başkalarının emeğine ve malına sahip olmaya karşı olmuştur. Bir müridi ona kavun ve bir köy görevlisi ise koyun getirdiğinde onları kabul etmemiştir (Muminov, 2014, 342-343). Onun soyundan gelenler de aynı ilkeyi katı bir biçimde gözetmiştir. Abdal-

Vahid İşan bu duruşundan dolayı kolhoz halkı ve siyasi liderleri tarafından büyük saygı görmüştür. Siyasi liderler ve parti temsilcileri ona sadece saygı duymakla kalmamış, aynı zamanda ona danışmıştır. Böylece Abdal-Vahid İşan, parti temsilcileri tarafından hem baskı hem de saygı görmüştür. O zaman Abdal-Vahid İşan, Tokta Kalpe ve Haydar Kalpe gibi Ahmet Yesevi soyundan gelen diğer birkaç din adamı sık sık bir araya toplanmışlardır ve bazen Yesevi Türbesine geceleri gizli bir şekilde ziyaret yapmışlardır. Ayrıca Abdal-Vahid İşan takipçilerini sık sık evine davet etmiş ve onlar Allah ve Yesevi adına yemin ederek Abdal-Vahid İşan'ın müridi olmuşlardır. Böylece halk Abdal-Vahid İşan'ı İşan Baba diye adlandırmaya başlamıştır. Araştırmacı A. Muminov, Abdal-Vahid İşan'ın Hüseyiniyye tarikatının Sovyet rejiminin ateist politikasına rağmen hayatta kalabilmesini; öğrencilerini siyasetten uzak tutması, öğrencileri seçerek az öğrenci kabul etmesi, öğrencilerine ruhani dersleri gizlice vermesi, zikir gizli yapması (hafı zikir) ve yıllık toplu dini törenlerini ancak devletin baskısı biraz azaldığında düzenlemesi ile açıklamıştır. Böylelikle Hüseyiniyye tarikatı bugün hala mevcuttur. Abdal-Vahid İşan'ın cemaati cehri zikre zikir-sultan adını vermiştir ve onu yılda iki veya üç defa kılmıştır. Ayrıca bu tarikatta cehri zikrin 1924-1970 yıllarında icra edildiğini belirtmekte de fayda var (Muminov, 2014, 343-347).

Kazak SSC'de devletin *işan*larla ilgili ateist politikası değişmemiştir. Ancak o zaman bile *işan*lar takip ettikleri marifet yolundan ayrılmamış ve o topluma da uyum sağlayarak farklı alanlarda çalışmışlardır, hatta vatanseverlik örneği göstermişlerdir. Örneğin, Jezkazgan bölgesinde mollalık yapan Balmagambet Balkybaiuly (1891-1967), cuma ve teravih namazlarında camiye sadaka olarak verilen parayı cepheye göndermiştir. Hem molla hem şair olan Balmagambet Balkybaiuly şiirlerinden görülebileceği gibi, Yesevilik yolunu izlemiştir ve halk onu "*Sarmolda*" (Sarı molla) olarak adlandırmıştır. 1944 yılında Sarmolda'nın girişimiyle Jezkazgan'da bir cami inşa edilmiştir ve kendisi orada mollalık yapmıştır. Caminin din üzerindeki baskının bir nebze de olsa azaldığı savaş yıllarında yapıldığı görülmektedir. Ancak *NKVD*, Sarmolda'yı kontrolde tutmayı, takip etmeyi unutmamıştır. Onun gibi Diniye Nezareti tarafından atanmayan, yani kayıtsız yerel mollalar Sarmolda hakkında Diniye Nezareti'ne şikayette bulunmuşlardır. Sarmolda, *NKVD* tarafından defalarca soruşturulmuştur, ancak bir defa yerel bölge komitesinin bir üyesi, Sarmolda'nın *NKVD* baskısından kurtulmasına yardım etmiştir. Çünkü Sarmolda soruşturma sırasında cepheye gönderdiği paranın makbuzlarını göstermiştir. Bununla birlikte, Rudnik'teki siyasi tutsaklar kampında ölen Kazakların cesetlerini alıp Müslüman usulüne göre defnetmiştir. Sarmolda, ünlü Ahmet İşan Orazaiuly'nın (1861-1926) müridi idi. Kızılorda bölgesinde yaşayan Ahmet İşan'ın tavsiyesi ile Kazakistan'ın güneyindeki Karnak ve şayan medreselerinde öğrenim gören Sarmolda, iyi derecede Arapça ve Farsça bilmekteydi. Böylece Kazak SSC'nin Türkistan bölgesinde eğitimini geliştiren Sarmolda 1931'de Jezkazgan'a dönmüştür. 1930'lardaki sürgün döneminde Jezkazgan'daki maden endüstrisinde sondaj işçisi olarak çalışmıştır. Kitaplarını gizlice okumuştur ve baskı sırasında toprağa gömmüştür (Balkybaiuly, Cilt 1, 2005, 6-48).

Sarmolda'nın şiirleri muhteva bakımından Ahmet Yesevi hikmetleriyle uyum içindedir ve eserlerinde Ahmet Yesevi övülmektedir. şiirinde kendisinin Ahmet Yesevi silsilesinden olduğunu şöyle anlatır: *Hoca Ahmet Yesevi / Silsilesi silsilem / Adını bilen tüm alem...* (Balkybaiuly, Cilt 1, 2005, 99). Eserlerinin tamamına yakını dini içeriklidir ve içinde salavat ve zikir ile ilgili şiirleri de bulunmaktadır. Özellikle eserlerinde cehri zikirden, nasıl yapılacağından ve manevi anlamından bahseder ve insanları cehri zikre teşvik eder (Balkybaiuly, Cilt 2, 2005, 135-136). Ayrıca hükümetten korkmadan dini

içerikli bu el yazmalarını çoğaltarak halka dağıtmıştır. Halk arasında itibarı yüksek olan Sarmolda'nın cenazesine komünistler de katılmışlardır.

Abdal-Vahid İşan ve Salmolda'nın hayatlarından da görüldüğü gibi, Sovyet döneminde *işanlar* baskılara rağmen topluma uyum sağlayarak atalarının geleneksel dini yolunu sürdürmüşlerdir. İşanlık ve Yesevilik yolunda devam etmekle kalmamış, elinden geldiğince talebe yetiştirmiş ve çeşitli alanlarda çalışarak toplumla uyum içinde yaşamışlardır. Hatta onlar vatansızlıklarını da ispatlamışlardır. Ancak, Tursunbay İşan gibi Sovyet iktidarını tanımayarak onunla mücadele edenler de olmuştur. Buradan da anlaşılmaktadır ki, *işanların* dini görüşleri aynı olsa da siyasi görüşleri ve kaderleri farklı olmuştur.

Siyasi baskılara maruz kalan *işan ve kojaların* torunlarının Sovyet toplumuyla tam anlamıyla kaynaşması o kadar kolay olmamıştır. Bir sonraki nesil ünlü bir *işan* veya *kojanın* soyundan geldiği için çeşitli engellerle karşılaşmıştır. Mesela, XIX. yüzyılda Kızılorda bölgesinde yaşayan Ahmet Yesevi soyundan sayılan ünlü din adamı Sayıpnazar Ahun Ötenuly'nın (1810-1873) oğlu Absadık İşan'ın torunu Abdilatif Abdikayimuly (1928 doğumlu), evliya ve *koja* soyundan olduğu için Sovyet döneminde baskıya uğramış, hatta eğitim gördüğü enstitüden atılmıştır. NKVD tarafından takip edilmiştir. Ancak daha sonra amacına ulaşabilmiş ve istediği okula ve üniversiteye girebilmiştir. Mezun olduktan sonra öğretmen olmuştur, hatta bir devlet çiftliğini (sovhoz) yönetmiştir. Anlaşılan o dönemde bile dindarlığını, namazını ihmal etmemiştir. Abdilatif Abdikayimuly'nin elinde muhafaza edilen şecerede *koja* soyundan olan Sayıpnazar Ahun'un Hazreti Ali'nin 42. nesli olduğu yazılmıştır. Sayıpnazar Ahun, zamanında Buhara'daki Kokaltaş medresesinde okumuştur ve İstanbul'u ve Mısır'ı ziyaret ederek Arapça, Farsça, Türkçe ve Çağatayca öğrenmiştir. Bu dillerde eserler yazmış ve Kızılorda bölgesine dönerek kendisinden 25 yaş büyük olan akrabası Kulboldy İşan'ın camisinde mollalık yapmıştır. Sonra kendisi de cami-medrese yaptırmış ve torunlarına bırakmıştır. Bir yandan şair olan Sayıpnazar Ahun'un "*Muhammed-Hanefiyye*", "*Hazreti Ali*" ve "*Hoca Ahmet Yesevi*" gibi birçok destanı ve eseri bulunmuştur. Abdilatif Abdikayimuly'na göre, Sovyet siyasi baskısı yıllarında Sayıpnazar Ahun'un torunları onun iki sandık kitabını toprağa gömmüşlerdir (Togjan, 2004, 9-11, 16-18). Sayıpnazar Ahun, "*Muhammed-Hanefiyye*" adlı destanında "*Dedem Sadyr Şeyh ve Kul Hoca Ahmet*" diyerek kendisinin Ahmet Yesevi soyundan olduğunu söyler (Togjan, 2004, 144). Bu şekilde siyasi baskı ve sürgün gören *kojaların* ve *işanların* çocukları da siyasi baskılarla toplumdan dışlanmışlardır. Fakat, Sayıpnazar Ahun'un torunları, siyasi baskılardan çok zarar görmelerine rağmen yok olmamıştır, yeni Sovyet toplumuna dahil olmuştur.

Diğer çocuklar Sovyet okuluna girebilirken, soyu Ahmet Yesevi'ye dayanan ve Azler Baba'nın oğlu olan Nurşitdin Yuldaşuly ilk ve ortaokula alınmamıştır. Dersleri okulun koridorundan dinlemiş, içeri girememiştir ve böylece oda dışında oturarak eğitim almıştır (KK1). Ancak bu şekilde okulu bitirdiğinde, babası bir *koja* ve molla olduğu için kendisine mezuniyet belgesi verilmemiştir. Bu olay Nurşitdin Yuldaşuly'nı bir suça itmiştir. Nurşitdin Yuldaşuly mezuniyet belgesi formunu okuldan çalmıştır ve kendisi doldürmüştür. Yanlış doldürülmüş belge ile Talgar'daki Ziraat Teknik Meslek Okuluna girmek için gitmiştir. Kabul komisyonu başkanı tarafından belgenin yasadışı olduğunu fark edilerek form teknik okul müdürüne götürülmüştür. Nurşitdin Yuldaşuly meslek okulu müdürüne olanları açıkça itiraf etikten sonra Nurşitdin Yuldaşuly deneme süresi ile okula kabul edilmiştir ve meslek okulundan birincilikle mezun olarak İkan köyüne dönmüştür. Makine Traktör İstasyonunda (MTS) başmühendis olarak çalışmıştır. Daha sonra Taşkent'teki beş yıllık Tarımsal Sulama Enstitüsü'nden

mezun olmuştur ve sonra çeşitli alanlarda yöneticilik yapmıştır. Saidali Yuldaşev şöyle demektedir:

“Babamın ölümünden sonra, babamın günlüğünden onun NKVD ve ardından Devlet Güvenlik Komitesi'nin (KGB) baskısı altında olduğunu okudum.” (KK1).

Örneğin, 1976 yılında Nurşitdin Yuldaşuly, ABD'ye turist olarak gitmek için başvurmuştur. Fakat KGB arşivinden babasının mahkumiyetine dair bir belge bulunmuştur ve kendisinin molla ve zengin bir adamın oğlu olması ve Hoca Ahmet Yesevi soyundan gelmesi sebebiyle yurtdışına çıkmasına izin verilmemiştir. Ancak Güney Kazak SSC bölgesinin Birinci Sekreteri Levintsov'un araya girerek kefil olmasıyla Nurşittin Yuldaşuly ABD'ye gidip gelmiştir (KK1).

Nurşittin Yuldaşuly 1978 yılında 51 yaşında vefat ettiğinde bir komünist olarak cenazesi takım elbise giydirilerek tabuta konulmuştur ve 47 kurumdan çiçek (çelenk) getirilerek bandoyla götürülmüştür. Sovyet cenaze geleneğine göre miting ve veda töreni düzenlenerek cenaze yürüyüşü ile mezarlığa götürülmüştür. Fakat sonra ailesi Nurşittin Yuldaşuly'nu gizlice Müslüman geleneğine göre yıkayarak kefene sarmıştır ve cenaze törenini gerçekleştirmiştir. Saidali Yuldaşev şöyle demektedir:

“Eski kitapları ve aile *şecerelerini* gizlice okuyorduk ve babam öldükten sonra annem babamın dolabındaki *şecereleri* bana verdi ve ben onları babamın ölümünden kırk yıl sonra yayınlatabildim.” (KK1).

Azler Baba ailesinin, oğlunun Sovyet ateist ideolojisi yüzünden mağdur olduğu, oğlunun ölene kadar kendisinin *koja* ve Ahmet Yesevi soyundan olduğunu söyleyemeden ve *şecerelerini* saklayarak kimseye göstermeden yaşadığı görülmektedir. Nurşittin Yuldaşuly, sırf kökeninden dolayı baskı ve zorluklar nedeniyle toplumdan dışlanmış olsa da, kendi gücü sayesinde hayattaki hedeflerine ulaşabilmiştir ve Sovyet eğitimi olarak o toplumun bir parçası olmuştur. Nurşittin Yuldaşuly gibi kökeninden dolayı sorun yaşayanlar azımsanamayacak sayıda.

Maral İşan'ın soyundan gelen Kauys İşan (1899-1970) da 1930'larda baskıdan saklandığı sıralarda kendisinin Maral İşan'ın soyundan geldiğini halka söyleyememiştir. Yakın akrabaları hariç halk kendisinin Maral İşan'ın soyundan geldiğini bilmemektedir. Kauys İşan'ın oğlu Smagul Kauysov şöyle anlatmaktadır:

“Zamanında Maral İşan'ın soyundan geldiğimizi söyleyemedik. Çünkü söylersen karşına *çıkıp duruyordu, çalışırken terfi ettirilmezdin, işanın torunları diye bizi bir kenara atıp duruyorlardı.*” (KK3).

Smagul Kauysov 1974'te Çimkent Pedagoji Enstitüsü Filoloji Fakültesi'nden mezun olarak Karmakşı'ya dönmüştür ve öğretmenlik yapmıştır. KGB'de çalışan yakın bir tanıdığı onu evine davet etmiştir. Orada kendisini KGB işe almak için ona söylemeden gıyaben hazırlık yaptığını öğrenmiştir. Ancak gereksinimlerini karşılamış olsa da Maral İşan'ın neslinden olduğu için KGB'ye kabul edilmemiştir (KK3). Bunun gibi birçok örnek verilebilir.

1928'de başlayan siyasi baskı, Kauys İşan'ın babası Asan İşan'ı da etkilemiştir. Asan İşan, Özbek SSC'ye kaçmak zorunda kalmıştır ve 1934'te orada vefat etmiştir. Daha sonra 1956-1958'de Amit İşan, Süleymen İşan ve Kauys İşan, Asan İşan'ın cenazesini getirmek için Özbek SSC'ye gitmişlerdir. Ama halk orada da mezarını ziyaret edenlerin çok olduğunu söyleyerek Asan İşan'ın kemiğinin götürülmesine karşı çıkmıştır. Bu yüzden kemiğini geri getirememişlerdir. Kauys İşan, sağlığı nedeniyle Sovyet-Alman savaşına alınmamıştır, fakat Araltuz'daki işçi kolonisine gönderilmiştir. Orada bir gözünü kaybederek koloniden kaçmış ve geldikten sonra

bir süre saklanarak yaşamıştır. Sonra mollalık yapmıştır ve şifacı olmuştur. Sık sık Maral İşan Türbesini ziyaret etmiştir ve bazen türbede cehri zikir yapmıştır. Kauys İşan gibi, Amit İşan ve Süleymen İşan da Sovyet döneminde dindar bir hayat tarzını sürdürmüştür, hatta mollalık yapmışlardır.

1947’de Kızılorda’da açılan Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti’ne bağılı camiye Süleyman İşan’ın imam olarak atanması çok ilginçtir. Çünkü o cami Diniye Nezareti’ne bağılı olmuş ve Süleyman İşan bu kayıtlı camide 18 yıl kayıtlı imam olarak görev yaparak 1965 yılında emekli olmuştur (Öteuli, 2005, 92). Yukarıda da belirtildiğı gibi, Diniye Nezareti ne kadar tasavvufa ve *işanizme* karşı fetvalar vermiş ve bunlarla mücadele etmişse de, orada *işanlar* da görev yapmıştır. Süleyman İşan da bunun bir kanıtıdır. Diniye Nezareti’ne kayıtlı mollaların ve camilerin Diniye Nezareti ile devletin politikalarını yürüttüğü açıktır. Ancak Abdal-Vahid İşan, Sarmolda ve Kauys İşan gibi Diniye Nezareti’ne kayıtlı olmayan din adamları ise devlet tarafından “kayıtsız” diye adlandırılmıştır ve onların dini faaliyetleri devlet açısından yasadışı kabul edilmiştir. Devlet, kayıtdışı mollalar ve *işanlara* karşı mücadelede kayıtlı mollaları da kullanmıştır. Bu aynı zamanda Sovyet İşlamı’nın bir özelliğı idi. Diniye Nezareti’ne tabi olan Süleymen İşan: “*Tanrı’dan sonra Sovyet hükümetinin politikasını kabul etmek vacip*” demiştir.

Benzer bir örnek olarak Aikoja İşan soyundan gelen Jappar Maksım Seidahmetuly (1890-1973) da 1941’de savaşın başlamasından itibaren 32 yıl Kızılorda ili, Janakorgan ilçesinin merkezinde mollalık yapmıştır. Orada kayıtlı cami olmadığı için, kayıtsız bir molla olan Jappar Maksım, bağışlardan elde edilen paradan savaşa yardım için 20.000 ruble göndermiştir (Aşimuly, 2000, 143). Böylece 1930’larda siyasi olarak baskı altına alınan birçok *işan*, savaşın başlamasından sonra yasal ve yasa dışı olarak imamlık yapmıştır. Tursunbay İşan Madaripov gibi *işanlar* savaşa karşı kampanya yürütürken, Sarmolda ve Jappar Maksım gibi mutasavvıflar ise savaş için yardım göndermişlerdir ve laik yasalarına aykırı olmasına rağmen devlet de onların yardımlarını kabul etmiştir. Bu da *işanların* devlet siyasetine yönelik bakış açılarının birbirinden farklı olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Kazak SSC’de Bolşevikler tasavvufa, *işanlara* ve *kojalara* yönelik sert bir politika izlemiştir. Bolşeviklerin Yesevilik’e, *işanlara* ve *kojalara* yönelik bu sert tavrı devlet ateizmi politikasından kaynaklanmaktadır. Çünkü sosyalist ve ateist bir toplum yaratmaya çalışan Sovyetlerin önündeki en büyük engel din ve bununla bağlantılı olarak tasavvuf geleneğiydi ve varlıklı sınıf olarak tasnif edilen *işan* ve *koja* diye isimlendirilen mutasavvıflardı. Dolayısıyla, Bolşevikler, Kazak halkının yüzyıllardır gelenekleriyle iç içe geçmiş olan Yesevilik ve *işanlık* da dahil olmak üzere tasavvuf geleneğini yok etmeye çalışmışlardır. Böylece Kazak SSC’de, Yesevilik geleneğı de dahil olmak üzere tasavvufa karşı saldırı beş yönde gerçekleşmiştir:

Birincisi, *işanlara* karşı propagandadır. İşanlar sosyalist yapılanmanın düşmanı olarak ve bir düşman sınıf olarak gösterilmiştir ve din karşıtı propaganda konu olmuştur. İşanlar ateist gazete ve kitaplarda “dolandırıcı”, “asalak”, “işsiz” olarak adlandırılıp yerilmiştir.

İkincisi, *işanların* kendilerine yönelik fiili saldırıdır. Önce *işanlar* cami ve medreseleri kapatılmış, tüm mallarına el koyulmuştur, ağır vergilere maruz bırakılmıştır ve haklarından mahrum bırakılarak hapse gönderilmiş veya kurşuna dizilmişlerdir.

Üçüncüsü, velilerin türbelerine, kutsal yerlere karşı saldırıdır. Bolşevikler, başta Ahmet Yesevi Türbesi olmak üzere ünlü mutasavvıf, *koja* ve *işan*ların türbelerinin inananlar tarafından ziyaret edilmesini engellemek amacıyla kapsamlı propaganda yürütmüşlerdir ve her türlü yöntemi kullanmışlardır.

Dördüncüsü, evliyalarla ilgili hikayelere ve hagiografilere yönelik saldırıdır. Devlet tarafından Ahmet Yesevi gibi Kazak bozkırlarında yaşayan velilerle ilgili kadim hikayelere karşı kampanya yürütülerek onlar ‘masal’ ve ‘uydurma’ olarak gösterilmiştir.

Beşincisi, tasavvuf ile ilgili ibadetlere yönelik saldırıdır. Cehri zikir ve salavat getirme gibi tasavvufa bağlı ibadetler şamanizm ile ilişkilendirilmiştir ve İslam dışı olarak gösterilmiştir.

Orta Asya ve Kazakistan’da Sovyetlerin bu tavrına fiili saldırıdan sağ kurtulabilen sufi ve *işan*ların tepkisi farklı olmuştur. Kazak SSC’nin güneyinde de müritleri bulunan Tursunbay İşan Madaripov gibi *işan*lar Sovyet siyasi rejimine karşı çıkarak sonuna kadar protesto ederken, Abdal-Vahid İşan Mamatşukurov gibi *işan*lar ise siyasi rejime karşı çıkmamış, topluma uyum sağlamış ve dini faaliyetlerini dikkat çekmeden sürdürmeye çalışmışlardır. Böylelikle, bölgedeki ortak tasavvuf geleneğinin temsilcileri olan *işan*lar Sovyet rejimi hakkında farklı görüşlere sahip olmuştur. Genel olarak o dönemde yaşayan *işan* ve *kojalar* Sovyet rejimine uyum açısından üç gruba ayrılabilir:

Birincisi, Sovyet iktidarını reddederek ona karşı çıkanlardır;

İkincisi, siyasi rejime karşı çıkmasalar bile dinsel faaliyetlerini gizlice sürdürenlerdir;

Üçüncüsü, Süleyman İşan gibi Sovyet hükümetini tanıyan ve bölgede iktidar tarafından oluşturulan Diniye Nezareti’nin üyesi olan *işan*lardır.

Ayrıca baskıya uğrayan *işan* ve *kojaların* çocukları da zorluklarla karşılaşmış toplumdaki dışlanmış ve çoğu *işan* veya *koja* soyundan geldiklerini gizleyerek yaşamak zorunda kalmışlardır. Nihayet, baskı gören *işan*ların çocuk ve torunlarının çoğu laik eğitim almıştır ve Sovyet toplumunun bir parçası olmuştur.

Böylece Sovyet döneminde saldırıya uğrayan Yesevilik de dahil olmak üzere tasavvufun çok zarar gördüğü ancak ayakta kalmayı başardığı söylenebilir. Fakat, 1980’li yıllara gelindiğinde Sovyetler Birliği’nin bir parçası olan modern, laik ve ateist Kazak SSC’de, *işan* geleneği ve *işan* teriminin ortadan kalktığı söylenebilir. Asırlardır devam eden Kazak bozkırındaki *kojalar* ve *işan*lar kurumu veya aristokrasi zümresi Sovyet döneminde ortadan kalkmıştır. Çünkü *işan*ların çocukları ve torunlarının çoğu atalarından kalan *işan* geleneğini devam ettirmemişlerdir ve devam etme imkanı bulamayınca laik eğitim alıp Sovyet sistemine adapte olmuşlardır. Ancak ata ve babalarından kalan geleneği devam ettirenler çok az olsa da olmuştur. Bununla birlikte halkın Ahmet Yesevi gibi evliyalarla ilgili hikayeleri ve Ahmet Yesevi Türbesi gibi kutsal yerlere saygı ve ziyaret etme geleneğini unutmaması nedeniyle de tasavvuf ve Yesevilik geleneği halkın hafızasından silinmemiştir.

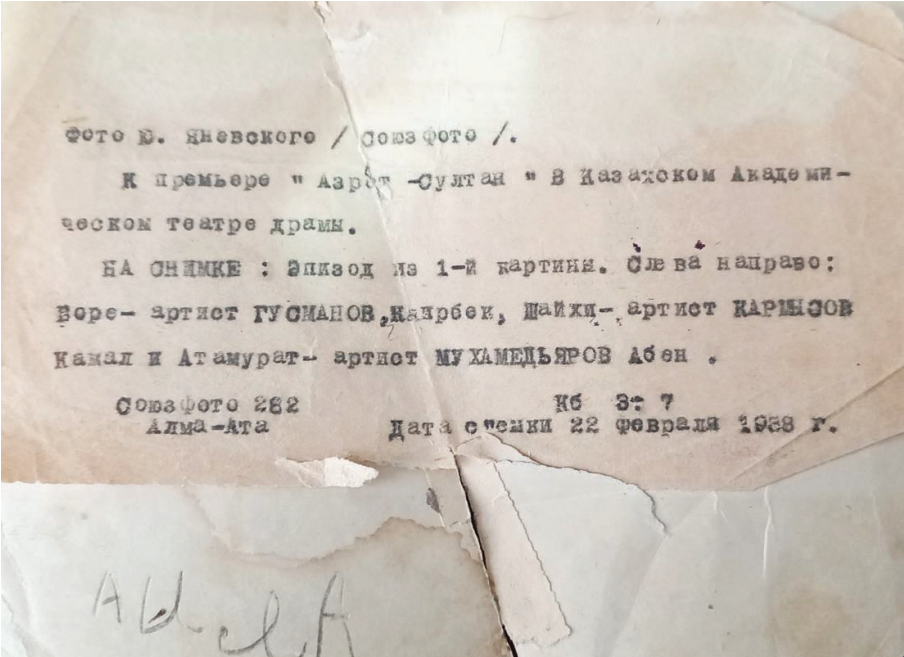
Kaynaklar

- Abashin, Sergei. N. “İşan”. İslam Na Territorii Byvşey Rossiyskoy İmperii Ansiklopedisi. Ed., S. M. Prozorov. 1/164-166, Moskova: Vostochnaya Literatura, 2006.
- Abdulhatov, N. “Yasaviya v Ferganskoy Doline v 1930-1950 Godah”. *Koja Ahmet Yasavi Murasi Men İliminin Zerttelu Maseleleri Attı Halıkaralık Konferentya Materialdarı (29 Eylöl – 1 Ekim 2008, Türkistan şehri)*. Almatı: Arys, 2008.
- Abylov, Tungysh-Zholdassuly, Talgat. “Altın Orda Devleti’nin İslamlaşmasında Yeseviyye ve Kübreviyye Tarikatlarının Rölü”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velı Araştırma Dergisi*, 105 (Mart 2023), 301-312. <https://doi.org/10.34189/hbv.105.014>
- Antireligioznaya Politika Sovetskogo Gosudarstva i Repressii Protiv Duhovnstva v Kazahstane, Sbornik Dokumentov i Materialov (Yayınlanmış Arşiv Belgeleri)*. 14 Cilt. Astana: Litera-M, 2022.
- Aşımuly, Şaydarbek. *Syr Boyundagy Aulieler*. Almatı: Atamura, 2000.
- Avezov, Muhtar. Şıgarmalarının Elu Tomdık Tolık Jinagı, *Makalalar, Pesalar, 1935–1938*. 13 Cilt. Almatı: Daur ve Jıbek Jolı, 2014.
- Babajanov, Bakhtiyar. “Husainiyya”. İslam Na Territorii Byvşey Rossiyskoy İmperii Ansiklopedisi. Derleyici ve yönetici editör S. M. Prozorov. 2/98-99, Moskova: Vostochnaya Literatura, 1999.
- Balkybaiuly, Balmagambet. *Hadis-Nazım*. 1 Cilt. Derleyen K. İgisin. Almatı: Alaş, 2005.
- Balkybaiuly, Balmagambet. *Hadis-Nazım*. 2 Cilt. Derleyen K. İgisin. Almatı: Alaş, 2005.
- Burkitbaiuly, Syrlybai. *Maral İşanmyn Nur Şapagaty*. Kostanay: Kostanay Baspa Uii, 1998.
- Dastanov, Orınbay. “Aulieli” *Jerler Turalı Şındık*. Almatı: Kazakistan, 1967.
- Dastanov, Orınbay. *Muragerler*. Almatı: Jazuşı, 1970.
- Frank, Allen J. *Gulag Miracles: Sufis and Stalinist Repression in Kazakhstan*. Viyana: Austrian Academy of Sciences Press, 2019.
- Guseva, Yuliya. N. İşanizm Kak Sufiyskaya Traditsiya Sredney Volgi v XX veke: Formy, Smysly, Znaçeniye. Moskova: Medina, 2013.
- Jubanulı, Kudaibergen. *Kazak Dil Biliminin Maseleleri*. Derleyen G. Anes. Almatı: Abzal-Ay, 2013.
- KK1: Azler Baba’nın torunu Saidali Yuldaşev ile Türkistan şehrinde yapılan mülakatın sesli kaydı, 31.10.2022.
- KK2: Askar Tokmagambetov’un kızı Ayagoz Askarkızı ile Kızılorda şehrinde yapılan mülakatın kaydı, 22.09.2021.
- KK3: Maral İşan soyundan olan Smagul Kauysov ile Kızılorda İli, Karmakşı İlçesinde yapılan mülakatın sesli kaydı, 25.02.2023.
- Karatayev, M. vd. *Kazak Sovet Adebıyeti*. Almatı: Mektep, 1971.
- KCMDA (Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi), 1711-fon, 1-liste, 82-dosya.
- Kenes Ökimetinin Din Sayasaty Jane Dini Sebeptermen Kugyndalgandarga Katısty Arhiv Kujattary, Kujattar Men Makalalar Jinagy* (Yayınlanmış Arşiv Belgeleri). Almatı: Arys, 2022.
- Keller, Shoshana. *To Moscow, Not Mecca: The Soviet Campaign Against Islam in Central Asia, 1917-1941*. London: Praeger Publishers, 2001.
- Koygeldiev, Mambet. K. *Stalinizm i Repressii v Kazahstane 1920–1940-h Godov*. Almatı: İskander, 2009.
- Maral Baba: Makalalar, Dereker, Arnaular, Anyz Angimeler*. Derleyen Abdulla Omar. Almatı: Poligrafkombinat, 2021.
- Muminov, Ashirbek. “Sacred Places in Central Asia: Attempts at their Historical and Theological Interpretation”. *Muslim Saints and Mausoleums in Central Asia and Xinjiang*. Ed., Shinmen Yasushi, Sawada Minoru ve Waite Edmund. Paris: Librairie d’Amérique et d’Orient, 2013.
- Muminov, Ashirbek. “Kolkhoz Islam in the Southern Kazakhstan Region and Religious Leadership (through the Cases of Zhartı-Töbe and Oranghay since the 1950s)”. *Allah’s Kolkhozes: Migration, De-Stalinisation, Privatisation, and the New Muslim Congregations in the Soviet Realm (1950s-2000s)*. Ed., Christian Noack ve Stephane A. Dudoignon. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2014.
- Nurtaiuly, Saden. *İslam Jane Maral Baba: Tarihi Angime*. Almatı: Şartarap, 2004.

- Öteuli, Anis. J. *Kasiyetti Maral İşan*. Kızılorda: Tumar, 2005.
- Sartori, Paolo - Babajanov, Bakhtiyar. "Being Soviet, Muslim, Modernist, and Fundamentalist in 1950s Central Asia". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 62 (2019), 108-165. <https://doi.org/10.1163/15685209-12341476>
- Sartori, Paolo. "Of Saints, Shrines, and Tractors: Untangling the Meaning of Islam in Soviet Central Asia". *Journal of Islamic Studies* 30/3 (September 2019), 1-40. <https://doi.org/10.1093/jis/etz001>
- Tasar, Eren. "Sufism on the Soviet Stage: Holy People and Places in Central Asia's Socio-Political Landscape after World War II". *Sufism in Central Asia: New Perspectives on Sufi Traditions, 15th-21st Centuries*. Ed., Devin DeWeese-Jo-Ann Gross. Leiden-Boston: Brill, 2018.
- Togjan, Tölepbergen. T. *Atalar Amanatı: Muzykalık-Etnografıyalık Jinak*. Almatı: Feyz JŞS, 2004.
- Zholdassuly, Talgat-Baizhanova, Gulnur. "Sovyetler'in Kutsal Yerlere Karşı Politikası: Ahmet Yesevi Türbesi Örneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 102 (Yaz 2022), 193-210. <https://doi.org/10.34189/hbv.102.009>
- Zholdassuly, Talgat. *Sovyetler'in İslam Siyaseti ve Orta Asya'da Dini İdare*. Leiden Hollanda: Sota Yayınları, 2022.

Ekler/Appendices

Ek: Kazak Akademik Tiyatrosu'ndaki "Azret Sultan" piyesinin prömiyeri (Fotoğrafın arka tarafında bu bilgilerle beraber, çekim tarihi 22 Şubat 1938, Almatı, "Soyuzfoto" diye yazılmıştır). Fotoğraf Ayagoz Askarkızı'nın özel arşivinden alınmıştır.

Extended Abstract

The study investigates the stance of the Kazakh Soviet Socialist Republic (formerly the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic before 1936) on Sufism, encompassing Yassawism and Ishanism. The Soviet Union, founded as a secular state, implemented a stringent policy toward religion, with a particular emphasis on Islam. While the Soviet Constitution ostensibly granted freedom of religion, the dominance of atheist ideology driven by communist principles led to severe restrictions on the rights of believers. In the initial years of the Soviet era, Muslims faced comparatively less oppression than other religious groups. This was attributed to the Bolsheviks' strategic need for political backing from the Muslim populations residing in the Turkestan region, primarily inhabited by Turkic people, which resulted in a delayed implementation of their anti-Islamic policies. Therefore, they approached this matter with great caution. Subsequently, the Soviets adopted a stringent stance toward Islam, as well as Yassawism and Ishanism, representing the traditional Islam of the populace. While the state's atheist stance towards ishans and kojas remained constant, the religious policy of the state underwent frequent changes for political considerations. In general, Yassawism and Ishanism faced direct and tangible assaults twice: first during the repressive period spanning 1929-1941 and later from 1958-1964 throughout the Soviet era. Furthermore, the Ishans, perceived as part of the affluent class, experienced oppression as their properties were confiscated. Despite persistent attacks and propaganda against Sufism in various periods, the widespread oppression against ishans and kojas was comparatively less severe than during the two specified periods. The primary motive behind the Bolsheviks' efforts to eradicate Sufism was its perceived hindrance to the establishment of an atheist society. Islam, encompassing Yassawism and Ishanism, held significance not only as a matter of faith but also as a cultural aspect for the people. Sufi traditions, intricately intertwined with the customs and traditions of the populace, led the Bolsheviks to recognize that dismantling religion would require addressing the deeply rooted Sufi traditions of the community. Undoubtedly, the renowned sufi Hoja Ahmad Yasawi holds a distinctive position in the spiritual history of the Turkic people, and the propagation of Islam in the region is closely tied to Sufism. Particularly within the 'Altyn Orda' state, the government actively endorsed the Yasawi path, causing it to proliferate extensively in the region and exert influence across various domains. Subsequently, within the Kazakh Khanate state, the Yesevi path, the institution of kojas, and the revered spiritual leaders known as ishans held a distinct significance. Notably, the most prominent Sufi orders to emerge in the region, including Yeseviyye, Kubraviyye ve Nakşibendiyye, played a crucial role. Among these, Hoja Ahmad Yasawi, acknowledged as the progenitor of the Yeseviyye sect, is widely regarded as the founder of the Turkic Muslim mysticism tradition. Nevertheless, the Mausoleum of Hoja Ahmad Yasawi, standing as a paramount sanctuary amid the myriad sacred sites for the Kazakhs, holds a unique significance. This distinction is so profound that the city of Turkestan is often referred to as the spiritual capital. Within the Kazakh Soviet Socialist Republic, the descendants of Hoja Ahmad Yasawi, known as kojas, ishans within the clergy, adherents of the Yasawi path, and Sufi sheikhs faced distinctive pressures. Consequently, the state mounted multifaceted attacks on Yassawism and Ishanism, inflicting substantial damage upon them. The objective of this study is to examine and analyze the challenges and political pressures confronted by ishans, kojas, and their contemporaries primarily residing in the southern region of the Kazakh SSR during the Soviet period. The research extensively relies on firsthand sources, including archival documents, audio recordings of interviews with the offspring of Ishans and Kojas, and personal recollections. In instances where firsthand sources are inadequate, secondary sources are incorporated. The study systematically and chronologically delineates the Communist Party's actions towards Yassawism and ishans in the Kazakh SSR, providing insights into whether the Bolsheviks successfully achieved their ultimate objectives through these endeavors.